

NAĪSTE OSALUS POLĪTIKAS: KĪRĶANDUSE ŪLEVAĀDE

praxis | mēt tekoda

2020

Women in Politics: Literature review

Kaasrahastanud
Euroopa Liit

 KÜSK Kodanikuühiskonna
Sihtkapital

SOTSIAALMINISTEERIUM

Kirjanduse ülevaate koostamist on rahastanud Euroopa Liidu õiguste, võrdõiguslikkuse ja kodakondsuse programm aastateks 2014-2020, Kodanikuühiskonna Sihtkapital ja EV Sotsiaalministeerium.

Autorid:

Kristi Anniste, Praxise töö- ja sotsiaalpoliitika programmi analüütik
Helen Biin, soolise võrdõiguslikkuse ekspert
Lilian Alice Laanepere, Praxise külalisuurija, meediaekspert
Maris Vainre, Praxise poliitikalabori analüütik
Jane Ester, Praxise valitsemise ja kodanikuühiskonna programmi analüütik

Töö valmimisse on andnud olulise panuse:

Andi Kiissel (Praxise andmenalüütik), Robert Derevski (Praxise külalisuurija)

Mõttekoda Praxis on Eesti esimene sõltumatu, mittetulunduslik mõttekeskus, mille eesmärk on toetada analüüsile, uuringutele ja osalusdemokraatia põhimõtetele rajatud poliitika kujundamise protsessi.

Poliitikauuringute Keskus Praxis

Tartu mnt 50, V korrus

10115 Tallinn

tel 640 8000

www.praxis.ee

praxis@praxis.ee

Väljaande autoriõigus kuulub Poliitikauuringute Keskusele Praxis. Väljaandes sisalduva teabe kasutamisel palume viidata allikale: Anniste, K., Biin, H., Laanepere, L. A., Vainre, M. ja Ester. J. 2020. Naiste osalus poliitikas: kirjanduse ülevaade. Tallinn: Poliitikauuringute Keskus Praxis

SISUKORD

Miks on naisi poliitikasse vaja	4
Mis mõjutab naiste osalemist poliitikas.....	7
Naiste kõrge esindatusega riigid	11
Soome	11
Rootsi.....	12
Sloveenia	14
Naised Eesti poliitikas	16
Soodiskursused meedias	22
Soolõhe meediatööstuses	26
Kasutatud kirjandus.....	30

Miks on naisi poliitikasse vaja

Naiste esindatus poliitikas on viimaste aastakümnete vältel järk-järgult kasvanud, kuid siiski moodustavad naised ka täna keskmiselt vaid viiendiku maailma riikide parlamendisaadikutest (Paxton ja Hughes 2016). Ka enamikes Euroopa Liidu (EL) riikides on naised poliitikas alaesindatud, 2015. aastal oli ELi riikide parlamendisaadikutest keskmiselt 29% naised (EIGE 2017a). Seega jääb naiste osakaal väiksemaks kui kolmandik saadikuist ehk alla nn kriitilise massi, mida peetakse vajalikuks poliitika mõjutamiseks ja muutuste elluviimiseks ning alla 40%, mida peetakse soolise tasakaalu piiriks (EIGE 2017a).

Lisaks valitud otsustuskogudele domineerivad mehed ka enamike Euroopa riikide poliitiliste parteide liikmeskonnas ja juhtimises. Nn vana euroopa erakondade liikmeskonnast moodustavad naised 37% (Kallakas, 2015) ning 2014. aastal oli vaid 13% Euroopa suuremate erakondade juhtidest naised (EIGE 2015a). Sooline lõhe on ilmne ka Ida- ja Kesk-Euroopa riikides (EIGE 2015a).

Sooline tasakaal poliitikas on vajalik mitmel põhjusel. Esiteks on naiste ja meeste võrdne esindatus poliitilises otsustusprotsessis **demokraatia aluspõhimõte** ja eeldus naiste olukorra parandamiseks igas eluvaldkonnas (Biin 2004). Esinduskogudes otsustatakse selle üle, kuidas ühiskonnas erinevaid ressursse jagada ning sageli tehakse ressursside jagamisel otsuseid, mis eelistavad ühtesid ühiskonnagruppe teiste arvelt. Samuti on poliitilistel otsustel mõju üksikisiku valikutele, julgustades mingeid käitumismustreid ning taunides teisi. Poliitikutel on ka võim otsustada teiste sotsiaalsete institutsioonide üle, nt perekond ja haridusasutused (Paxton ja Hughes, 2016). Sooliselt tasakaalus otsustuskogu lisab valitsusasutustele legitiimsust, sest otsuste tegemisest võtavad osa mõlema suurima sotsiaalse grupi esindajad (Shreeves jt, 2019). Seetõttu on oluline, et demokraatlikus otsustusprotsessis oleks esindatud erinevate ühiskonnagruppide hääl, sh kaasata nii meeste kui naiste vaated, kogemus ja arvamused. Kui naised otsustusprotsessis ei osale, ei ole nende huvide esindatus ka tagatud.

Naiste sotsiaalne ringkond ning elukogemus on meeste omast erinevad, mistõttu nad toovad poliitikasse erinevaid väärtusi, kogemusi ja ekspertiisi (Phillips, 1995, Shreeves jt, 2019). Naistel on suurem tõenäosus algatada ja toetada seadusi teemadel, mis teenivad naiste ja laste huvisid nagu turvalisus, koduvägivalla vastu seismine, naiste tervis, laste eest hoolitsemine (Htun, Lacalle and Micozzi, 2013, Taylor-Robinson ja Heath, 2003). Ka Pippa Norris on erinevatele Eurobaromeetri uuringutele tuginedes leidnud, et naised pööravad rohkem tähelepanu ja on teadlikumad sotsiaalsetest teemadest kui mehed, samal ajal kui mehed omavad paremaid teadmisi ELi institutsioonidest, kodanike õigustest ja finantsasjadest (Norris jt, 2004). See muidugi ei tähenda, et kõik naised on sarnaste huvidega. Vastupidi, naised on heterogeenne grupp erinevate poliitiliste prioriteetidega. Seega on vähe tõenäoline, kui mitte võimatu, et neid saaks esindada vaid väike hulk naisi (Thomas, 2013).

Naiste meestest erinevad poliitilised huvid saab jaotada nelja suuremasse rühma: bioloogiliste eripäradega kaasnevatest võimalustest, ohtudest ja vastutusest tulenevad (nt naiste tervis, abordi ja rasestumisvastaste vahenditega seotud küsimused), diskrimineerimise ning sotsiaalse, haridusliku või majandusliku ebavõrdsusega seotud (nt palgalõhe), traditsioonilistest soorollidest tulenevad (nt lapsehoid, vanemate eest hoolitsemine), jätkusuutlikkuse ja keskkonnakaitsega seotud huvid (naised väärtustavad meestest rohkem taaskasutust, energiasäästlikku transporti, eetilist tarbimiskäitumist, loodust ja jätkusuutlikku arengut) (Johnsson-Latham 2007, OECD 2007). Seda kinnitab ka sooline erinevus arenenud lääneriikide valijate eelistustes, mille järgi naised eelistavad meestest sagedamini vasakpoolseid parteisid ja nende esindatavaid väärtusi (Inglehart ja Norris, 2000). Nii on ühelt poolt oluline kaasata naiste (aga ka teiste sotsiaaldemograafiliste gruppide) vaatenurka laiendamaks otsustusprotsesside toetuspinda ning teisalt on lähtuvalt naiste erinevatest kogemustest naistel erihuvid mitmetes valdkondades, mis ilma naiste kaasamiseta võivad jääda tähelepanuta.

Lisaks **tõstab naiste osalemine poliitikas otsuste kvaliteeti**. Esiteks võimaldab naiste hõlmamine valimisnimekirjadesse laiemat valikut talentidest ja oskustest, mille seast otsustajaid valida (Norderval, 1985; Shreeves jt 2019). Teiseks tähendab naiste osalemine poliitikas mitmekesisemaid ideid, väärtusi, prioriteete ja poliitilist stiili; sooline mitmekesisus teeb poliitilise otsustamise ka paindlikumaks ning avatumaks muutustele (Paxton ja Hughes, 2016; Shreeves jt, 2019). Suurem naiste osakaal otsustajate seas parandab avalikkuse arvamust valitsemisest ning poliitilise eliidi usutavust (Shair-Rosenfield ja Wood, 2017). Kolmandaks on uuringud näidanud, et naiste kaasamisel otsustusprotsessi teevad ka mehed vähem oma isiklikest eelistustest lähtuvaid otsuseid kui vaid meestest koosnevates otsustuskogudes (Thomas 2013). Seega, naiste suurem poliitiline esindatus viib tulemusteni, mis esindavad paremini kogu ühiskonna huvisid.

Naised võivad poliitikas võrdluses meestega anda eeliseid ka parteile. Näiteks on leitud, et naised on hääletades parteile lojaalsemad järgides sagedamini partei juhtnööre kui mehed (Cowley ja Childs, 2003).

Viimaseks on naiste ulatuslikum osalemine poliitikas oluline ja vajalik julgustamiseks tuleviku põlvkondade noori naisi rohkem poliitikas osalema (EIGE, 2015b; Wolbrecht ja Campbell, 2017; Shreeves jt 2019; Reingold ja Harrell, 2010). Lisaks teiste naiste julgustamisele mõjutab naiste suurem osalus kandideerimisel ka naissoost valijate poliitilisi hoiakuid ja käitumist, tõstes nende huvi ja teadmisi poliitika ja ühiskonnaelus osalemise vastu (Reingold ja Harrell, 2010).

Naiste poliitilise esindatuse tüübid

Hanna Pitkini järgi saab eristada nelja esindatuse tüüpi: kirjeldav, sisuline, formaalne ja sümboolne. Selleks, et naiste esindatusel poliitikas oleks ka reaalne mõju, on oluline saavutada lisaks formaalsele (*formal*) esindatusele ka kirjeldav (*descriptive*) ja/või tegelik ehk mõju omav (*substantive*) esindatus. **Formaalne esindatus** tähendab, et naistel on meestega võrdsed õigused poliitikas osalemiseks, neil on õigus valida ja õigus kandideerida. Samas naiste formaalne esindatus ei tähenda tingimata, et naised oleksid ka tegelikkuses poliitikas meestega võrdselt esindatud. Formaalne esindatus ei pruugi tuua naisi rohkem poliitikasse, kuna naistele seadusliku õiguse laiendamine poliitilise karjääri tegemiseks üksi ei paranda ühiskonnas levinud sotsiaalset ja majanduslikku ebavõrdsust, mis takistab naistel realiseerida oma õigust poliitikas osaleda. Seega kui põhimõtteliselt lubavad seadused naistel poliitikas osaleda, siis praktikas ei ole naistel meestega võrdset stardipositsiooni ega samu ressursse – nt kontakte, aega, raha (Paxton ja Hughes 2016). Seetõttu on naiste ja meeste võrdse esindatuse juures poliitikas oluline lisaks formaalsele esindatusele ka kirjeldav esindatus.

Kirjeldav esindatus lähtub eeldusest, et naistel on meestest erinevad huvid tulenevalt nende majanduslikust olukorrast, kultuurilistest barjääridest jm ning et naisi peaks demokraatlikus protsessis esindama just naised. Kuigi ideaalis peaksid demokraatlikult valitud esindajad olema võimelised tõusma kõrgemale oma isiklikest karakteristikutest (sugu, rahvus, rass, vanus) tulenevatest huvidest ja esindama kogu valijaskonna huve, ei ole praktikas inimesed enamasti selleks võimelised (Paxton ja Hughes 2016, Shreeves jt 2019). Kuna valimised toimuvad harva, on rahvaesindajatel lisaks oma valijate huvide eest seismisele võimalik järgida ka oma isiklike ning erakonna eelistusi, mistõttu on oluline, et naised end ise esindaksid. See ei tähenda, et kõik naised jagavad samaid eeliseid, väärtusi ja huvisid, vaid et paljudel naistel on sarnased huvid ja kogemus tulenevalt nende sotsiaalsest rollist. See on ajalooliselt olnud marginaliseeritud, naisi on surutud sageli sarnastesse majanduslikesse rollidesse, neil on peamine vastutus ja koorem laste kasvatamisel, vanurite eest hoolitsemisel jne. Seega saavad naised ennast kõige paremini ise esindada (Paxton ja Hughes 2016).

Tegelik esindatus tähendab, et lisaks naiste huvide esindamisele (kirjeldavale esindatusele) on vajalik ka nende huvide nimel poliitilisel maastikul ka seista ja tegutseda (Shreeves jt 2019). Nimelt võib naiste huvide esindamisel ja nende nimel tegutsemises olla oluline vahe, sest naispoliitikud ei pruugi

soovida või neil võib olla keeruline naiste huvidega seotud teemasid tõstatada ning nende nimel tegutseda (Paxton ja Hughes 2016).

Esiteks on erinevatel naistel erinevad huvid edendamaks nt soolist võrdsust või seismaks naiste õiguste eest (nt abordiõigus) ning kõik naised ka ei tunne, et peaksid seisma naiste, laste ja perede huvide eest. Ka ei pruugi mingit kindlat gruppi (rassi, rahvust, vanust, klassi vm) esindav naispoliitik tahta või olla võimeline (legitiimsuse küsimus) tegutsema kõigi naiste nimel. Probleem tekib siis, kui vaid ühte kindlat gruppi kuuluvad naised (nt eliit) saavad poliitilise võimu juurde (Paxton ja Hughes, 2016). Samuti siis, kui teatud gruppide häält ei ole poliitikas üldse kuulda, nagu puuetega naised, rahvusvähemusest või tumedanahalised naised jt. Selliste gruppide kogemused ja vajadused võivad suurel määral erineda privilegeeritud eliiti kuuluvate naiste kogemustest, mis tõttu ei ole viimastel tundlikkust ja teadmisi, et seista poliitikas ka teistsuguse sotsiaalmajandusliku positsiooniga naiste eest. Lisaks võivad naispoliitikud tunda, et edukaks poliitikukarjääriks peavad nad järgima normiks olevaid meeste käitumismalle (nt jõulisus, eraldumine, neutraalsus), st poliitika võib muuta naisi enne, kui naised jõuavad muuta poliitikat, mistõttu nad ei pruugi naiste huvisid esindavaid teemasid tõstatada (Lovenduski ja Norris, 1993). Samuti võib naiste huvide eest seismine marginaliseerida naispoliitiku vaid naiste huvide eest seisvaks poliitikuks, mis seab tema poliitikukarjäärile teatavad piirangud (nt naised on vaid nõuandjate komisjonides nagu tervishoid ja sotsiaalteenused). Lisaks peavad naispoliitikud järgima ka oma erakonna hoiakuid. Samas on mitmed uuringud näidanud, et erakondade vahelised erinevused on sageli suuremad kui meeste ja naiste vahelised erinevused erakonna sees, nt kui vasakpoolsete parteide naised toetavad soolise võrdõiguslikkuse ja lastehoiuga seotud teemasid sagedamini kui nende oma parteide mehed, siis mehed vasakpoolsetest parteidest võivad nendele teemadele rohkem tähelepanu pöörata kui parempoolsete parteide naised (Dolan, 1997).

Teiseks ei ole ilma teatud kirjeldavat esindatust saavutamata võimalik saavutada ka tegelikku esindatust, sest ilma **kriitilise massi** potentsiaalselt sarnaste huvidega grupita on keeruline saada oma ideedele toetust ning tegelikku mõju saavutada (Thomas 2013). Seega on tegeliku esindatuse saavutamise jaoks oluline, et nii naisi kui mehi oleks otsustajate hulgas enamvähem võrdselt. Selleks, et naiste huvid saaksid tegelikkuses esindatud, peavad naispoliitikud seda soovima ja neil peab olema võimalik nende huvide eest seista (Paxton ja Hughes, 2016).

N-ö kriitilise massi ja soolise tasakaalu piiri saavutamine esindatuses on oluline, kuna kui poliitika tegemisse on kaasatud vaid mõned naised, tekib oht, et nad tunnevad survet käituda nagu mehed. Lisaks on vaid mõne toetava häälega raske tõstatada oma teemasid, neid teemasid on oponentidel kerge kõrvale lükata ning naisel, kes neid tõstatab, on oht marginaliseeruda (Paxton ja Hughes, 2016). Seega on oluline, et eesmärgiks on saavutada vähemalt sooline tasakaal või sugude võrdne esindatus otsustuskogudes.

Mis mõjutab naiste osalemist poliitikas

Naiste esindatust valitavates kogudes mõjutavad **sotsiaal-kultuurilised, sotsiaalmajanduslikud ja poliitilised** ehk institutsionaalsed tegurid (Chapman, 1993; Shvedova, 1998; Karam, 2000; Norris ja Inglehart, 2001).

Sotsiaal-kultuurilised tegurid peegeldavad ühiskonnas valitsevaid hoiakuid ja soonorme. Kui valitsevad egalitaarsed hoiakud, julgustab see naisi aktiivselt ühiskonnaelus osalema, samas kui traditsiooniliste vaadete kohaselt on naiste pärusmaaks pere ja koduga seonduv ning ühiskonnaelus osalemine on meeste privileeg (Shvedova, 1998; Karam, 2000; Norris ja Inglehart, 2001).

Sotsiaal-kultuuriliste tegurite hulka kuuluvad näiteks ajalooline sooline ebavõrdsus, traditsioonilised vaated soorollidele, patriarhaalsed struktuurid, arusaam poliitikast kui maskuliinsest valdkonnast (Krook ja O'Brien, 2012; Thomas 2013; Todorova, 2018), naiste suurem hoolduskoormus (Nemec, 2015), aga ka mitteformaalne soolistatud kultuur otsustuskogudes, mis avaldub diskrimineerimises, lugupidamatuses, verbaalses vägivaldas (Madsen, 2019, Thomas, 2013).

Samuti mõjutab naiste valmisolekut poliitikas osaleda ja valijate valmisolekut naispoliitikutel valida levinud nägemus poliitikast kui maskuliinsest valdkonnast ning poliitikutööst kui „mehelikust karjäärist“. Stereotüüpne nägemus „tõelisest poliitikust“ ja „tõelisest naisest“ on sageli vastukäivad. Sageli peetakse võimu ja konkurentsiga seotud stereotüüpselt maskuliinseid jooni poliitikas osalemiseks oluliseks eeltingimuseks ning seetõttu eelistatakse meespoliitikutel eeldades, et neil on ihaldusväärased omadused loomupäraselt olemas (Huddy ja Capelos, 2003, Thomas 2013). Seetõttu on lähedaste toetus naiskandidaatide jaoks oluline poliitikas osalemist toetav tegur (Lawless ja Fox, 2010).

Seega ühiskonnas valitsevad traditsioonilised soorollid ning poliitika pidamine meeste valdkonnaks vähendavad naiste valmisolekut poliitikas osaleda ja enesekindlust poliitikutena ning aitavad seeläbi säilitada soolist lõhet poliitilistes esinduskogudes.

Lisaks hoiakutele ja soorollidele mõjutavad naiste valmisolekut poliitikas osaleda **struktuursed ehk sotsiaal-majanduslikud tegurid**. Uuringud on kinnitanud, et tipp-poliitikud on ühiskonnas keskmisest kõrgema sotsiaalse staatusega (Norris, 1996). Poliitikute puhul peetakse oluliseks kõrget haridustaset, ametialast seisundit ja majanduslikku iseseisvust (Black ja Erickson, 2000). Sestap eelistatakse poliitikas seada nii valitavatele kui määratavatele ametikohtadele üles neid, kel on kõrgem ühiskondlik positsioon ja enam ressursse (Black ja Ericsson, 2000).

Naiste madalam staatus ühiskonnas toob kaasa selle, et naiste hulgast on raskem leida silmapaistva positsiooniga isikuid, keda värvata poliitikasse. Vaesuse feminiseerumine, naiste madalam haridustase ja tööhõive määr, hariduse ja tööturu sooline segregatsioon, sooline palgalõhe ning raskused töö ja pereelu ühitamisel on peamised naiste poliitilist esindatust pärssivad struktuursed põhjused (Todorova 2018; Thomas 2013; Shvedova, 1998; Karam, 2000; Norris ja Inglehart, 2001).

Kolmas põhjuste klaster ehk **poliitilised ja institutsionaalsed tegurid** hõlmab endas poliitilist süsteemi, st valimis- ja parteisüsteemi, ning erakondade omadusi. Poliitiline süsteem loob tegutsemise raamistikku ning mõjutab seeläbi erakondade reegleid, struktuuri ja tegevusi. Erakondade omaduste all peetakse silmas erakonna ideoloogilist tausta, suurust ja liikmete värbamise ning kandidaatide seadmise protsesse (Norris, 1993; Reynolds ja Reilly, 1997; Matland, 1998; Black ja Erickson, 2000; Henig ja Henig, 2001; Matland ja Montgomery, 2003). Erakondadel on oluline roll, kuna nad kontrollivad kandideerimisprotsessi ning seega toimivad nii piirangu kui võimalusena naiste osalemisel poliitikas, samuti mõjutavad nemad naistele oluliste temade tõstatamist (Euroopa Komisjon 2009; Kantola 2019; Madsen 2019). Näiteks võivad parteid tegutseda soopõhiste normide

ja tavade kohaselt, mis takistavad naiste poliitilist karjääri isegi kui formaalsed institutsioonid seda võimaldavad (Haavio-Mannila jt, 1985; Lovenduski ja Norris, 1993).

Kõik kolm väljatoodud tegurite rühma on omavahel tihedalt seotud ning pärsivad märkimisväärselt naiste poliitikas osalemist. Siiski on leitud, et pelgalt naiste sotsiaalmajandusliku ja poliitilise staatuse tõus ei taga tingimata naiste suuremat poliitikas osalemist (Black ja Erickson, 2000; Atkenson, 2003). Samuti ei ole sarnase kultuurilise ja sotsiaal-majandusliku taustaga ühiskondades naiste poliitiline osalus võrreldav (Shvedova, 1998; Norris ja Inglehart, 2001; Matland ja Montgomery, 2003). Sellepärast on jõutud järeldusele, et naiste võimalusi ja valmisolekut poliitikas osaleda mõjutavad enim poliitiline süsteem, valimissüsteem, parteisüsteem ning erakondades toimuv valikuprotsess (Matland ja Brown, 1992; Matland, 1993; Shvedova, 1998; Paxton jt, 2010).

Erinevate **valimissüsteemide** mõju naiste ja teiste poliitikas alaesindatud gruppide võimalustele valitavatesse otsustuskogudesse pääseda on põhjalikult uuritud ning on jõutud järeldusele, et proportsionaalsed valimissüsteemid toetavad naiste ja teiste alaesindatud gruppide esindatust võrreldes majoritaarsete süsteemidega enam (Rule, 1987; Norris, 1993; Matland, 1998; Matland ja Montgomery, 2003; Paxton jt, 2010). Proportsionaalse valimissüsteemi muudavad naistele soodsaks sellele iseloomulikud hääletamise struktuur, suurem piirkonna magnituud (st ühes ringkonnas jaotatavate mandaatide arv) ja kõrgem valimiskünnis.

Kandidaatidele hääle andmise kord mõjutab erakondade ja valijate käitumist ja seeläbi ka naiste võimalusi valituks osutada. Proportsionaaltes valimissüsteemides kasutatakse valdavalt erakonna valimisnimekirjade süsteemi (Reynolds ja Reilly, 1997), mis eeldab erakondadelt järjestatud kandidaatide nimekirjade koostamist ning just see hääletamise struktuur on naistele kõige soodsam. Valimisnimekirjade puhul kandideeritakse grupina ning seetõttu on rõhuasetus eelkõige erakonna, mitte üksikute kandidaatide esindatusel (Rule, 1987; Norris, 1993). Naised nimekirjas võivad meelitada valijatelt lisahääli, samas kui häälte kaotamine naiste osalemise tõttu on üsna ebatõenäoline. Kui hääletamise struktuur rõhutab erakonnast enam üksikkandidaate, on valija ootustel, hinnangutel ja võimalikel stereotüüpidel kandidaadi võimalustele suurem mõju. Uurijad ei ole leidnud üksmeelt selles osas, kas naiste võimalusi valituks osutada soodustavad paremini suletud või avatud valimisnimekirjad¹. Kuigi vahel kardetakse, et avatud nimekirjad võivad naiste võimalusi valituks osutada pärssida, kuna valijad ei pruugi naisi valida (Matland ja Montgomery, 2003), siis teised on leidnud, et kui naised juba valimisnimekirjadesse jõuavad, annavad valijad neile ka meestega samavõrra hääli (Rule, 1987; Allik, 2015a).

Piirkonna magnituud on samuti üks olulistest mõjuritest, seejuures on naistele soodsam suurem piirkonna magnituud (Matland ja Montgomery, 2003). Kui piirkonna või erakonna² magnituud on väike ning valituks osutada võib vaid üks või paar kandidaati, püüavad erakonnad üles seada sellise inimese, kes sobib võimalikult paljudele valijatele ning on seetõttu võimeline koguma palju hääli. Siin tulevad mängu sotsiaalkultuurilised tegurid ning pahatihti on siis kõige turvalisem kandidaat kõigile poliitiku stereotüüpidele vastav meespoliitik ning naised jäävad kõrvale. Suurem magnituud võimaldab aga valimisnimekirju tasakaalustada lülitades sinna võimalikult paljude häälte saamiseks erineva taustaga kandidaate ning naistel on suurem võimalus valimisnimekirja pääseda. Lisaks valimisnimekirja pääsemisele on oluline ka see, millistel kohtadel naised neis nimekirjades on – kui see koht on nimekirja sügavustes, ei taga pelgalt nimekirjas olemine veel võimalust valituks osutada.

1 Suletud valimisnimekirjades on kandidaatide järjestus „lukus“, st erakond saab vastavalt häälte arvule teatud hulga mandaate ning mandaadid antakse kandidaatidele valimisnimekirja järjekorra alusel. Avatud valimisnimekirjades saavad valijad kandidaate ümber paigutada, st mandaatide jagamisel võetakse arvesse ka konkreetsele kandidaadile antud häälte arv.

2 St mitu kandidaati saab üks erakond ühes piirkonnas üles seada.

Valimiskünnis ehk valimistel vajalik minimaalne vajalik toetuse määr erakonnale on naiste poliitikas osalemise võimalusi silmas pidades samuti oluline tegur. Madal valimiskünnis mõjub naiste võimalustele samamoodi nagu väike magnituud (Lijphart, 1994; Matland ja Montgomery, 2003) – kui lävendit ületavaid erakondi on palju, pääseb igast erakonnast valitavasse kogusse vaid mõni üksik kandidaat ning kandidaatide ülesseadmisel saab oluliseks võimalikult turvalise, laiale valijaskonnale sobiva kandidaadi leidmine.

Proportsionaalseid valimissüsteeme iseloomustab ka suurem mandaatide voolavus, st valitavas kogus on igal valimistsüklil palju uusi liikmeid (Matland ja Brown, 1993; Norris, 1993). Mida kiiremini uueneb valitav kogu, seda suurem võimalus on uutel tulijatel, sh seni alaesindatud gruppide esindajatel, sinna pääseda.

Kandidaatide võimalusi valituks osutada mõjutab ka **parteisüsteem ja erakondade vaheline konkurents**. Parteisüsteemi iseloomustavad see, kui palju erakondi valimistel mandaatide nimel võistleb, milline on nende erakondade paiknemine parem-vasak ideoloogiaskaalal ning kui stabiilne on parteisüsteem³ (Norris, 1993; Mair, 1996).

Naiste võimalused kandidaatide hulka pääseda on suuremad, kui korraga on võistlemas suurem arv erakondi (Norris ja Inglehart, 2001). Samuti mõjutab naiste võimalusi positiivselt uute erakondade (Norris, 1993), eriti aga vasakpoolsete või roheliste erakondade teke, kuna seal ollakse varmamad rakendama meetmeid alaesindatud gruppide toetamiseks (Norris, 1993; Henig ja Henig, 2001). Vasakpoolsete erakondade olemasolu ja tugevus võib mõjutada ka teisi erakondi senisest enam naiste osalust soodustama, kuna konkureerivad erakonnad jälgivad konkurentsipüsivuse nimel pingsalt üksteise tegevust, püüdes valijatele pakkuda konkurendiga võrdväärseid valikuid (Matland, 1998).

Kuigi erinevad valimis- ja parteisüsteemid mõjutavad naiste võimalusi poliitikas osaleda ja valitavatesse kogudesse pääseda erinevalt, on kõige suurem mõju sellel, kuidas erakonnad kandidaate üles seades käituvad. Neid inimesi, kes vastavad kõigile valimiskandidaatidele esitatavatele ametlikele ja mitteametlikele nõuetele, on alati rohkem kui kohti valimisnimekirjades. Sobivate kandidaatide leidmisest valituks osutumiseni protsessis on nähtud kolme etappi. Esmalt tuleb kõigi formaalselt sobivate inimeste seast välja sõeluda need, kes on huvitatud valimisnimekirjadesse pääsemisest; seejärel tuleb otsustada, kes nimekirjadesse valitakse ja lõpuks saavad osad valimisnimekirjades olijatest mandaadi (Norris, 1996). Esimesel astmel mängib rolli laiem kultuuriline, poliitiline ja sotsiaalmajanduslik kontekst, mis mõjutab inimeste motivatsiooni poliitikaga tegeleda. Järgmises faasis tulevad mängu erakondade otsustajad, kes teevad valiku kandideerida soovijate vahel, ning viimaks saavad sõna valijad, kes teevad vastavalt oma tõekspidamistele ja hoiakutele kandidaatide seast lõpliku valiku.

Seejuures on uuritud nii värbamisstruktuure kui ka kriteeriumeid. **Värbamisstruktuuride** puhul peetakse naiste poliitikas osalemise võimalusi silmas pidades oluliseks eelkõige seda, kuivõrd bürokratiseeritud ja tsentraliseeritud on värbamise protsess (Norris, 1996; Caul, 1997; Matland 1998; Matland ja Montgomery, 2003).

Bürokratiseeritus väljendub selles, kui formaalne on erakonnas kandidaatide valimine ja nimekirjadesse määramine. Bürokratilike protsesside puhul on selged ja standardiseeritud reeglid, mis muudavad kandidaatide valimise ja määramise läbipaistvaks (Norris, 1996). Kuna bürokratilikes süsteemides on reeglid selged ja protsess läbipaistev, annab see naistele parema võimaluse valimisnimekirjadesse jõuda ja valituks osutada, kui väiksema bürokratiseeritusega

3 Eelkõige see, kas süsteemi lisandub uusi erakondi.

mitteformaalsemate protsesside puhul (Norris, 1993; Caul, 1997; Matland ja Montgomery, 2003). Selge ja läbipaistev süsteem võimaldab kandideerida soovijatel paremini kandidaadiks saamiseks valmistuda, samuti on selle puhul vähem võimalusi erakondade otsustajatel oma isiklikke eeliskandidaate soosida (Caul, 1997).

Värbamisstruktuuride tsentraliseeritus väljendub selles, kas kandidaatide valik ja valimisnimekirjadesse määramine toimub keskselt erakonna peakontori tasandil või valimisringkondades kohalike otsustajate, huvirühmade, fraktsioonide ja organisatsioonide tasandil (Norris, 1996). Tsentraliseeritud süsteeme peetakse naistele sageli sobivamaks, kuna siis rakendub suurema magnituudi loogika (Matland ja Montgomery, 2003). Samuti on välja toodud, et tsentraliseeritud süsteemid võimaldavad erakonna juhtkonnal paremini vastu tulla erinevate huvirühmade survele ja reageerida konkureerivate erakondade käitumisele (Matland ja Studlar, 1996), samuti on huvirühmadel kergem otsustajaid mõjutada (Caul, 1997) ning erakonna juhtidel piisava huvi korral alaesindatud grupe soodustada.

Värbamiskriteeriumid ehk mõõdupuu, mille järgi poliitikas osalemisest huvitatud inimesi selekteeritakse ja valimisnimekirjadesse määratakse, omavad samuti suurt mõju naiste võimalustele poliitikas osaleda. Kuigi erinevates riikides, valimissüsteemides ja erakondades on värbamiskriteeriumid mõnevõrra erinevad, on mõned neist üsna universaalsed (Matland, 1998). Laialt levinud on nõue, et kandidaadil oleks kõrge haridustase, kõrge sotsiaal-majanduslik staatus, varasem poliitiline tegevus, sh poliitilisel ametikohal töötamise kogemus ning nähtavus kogukonnas (Studlar ja McAllister, 1991; Chapman, 1993; Norris, 1996; Matland, 1998; Black ja Erickson, 2000).

Sageli lähtutakse värbamiskriteeriumeid uurides sellest, et mehed on eelpool toodud omaduste ja ressursside osas ühiskonnas eelisseisus (Shvedova, 1998; Black ja Erickson, 2001). Sellest tulenevalt on nais- ja meeskandidaatide iseloomustamiseks ning võrdlemiseks loodud kolm mudelit – sarnasuse, kompensatsiooni ja erisuse mudelid (Black ja Erickson, 2000). Sarnasuse mudeli kohaselt ootavad erakondade otsustajad nais- ja meeskandidaatidelt sarnaseid omadusi ja ressursse. Seetõttu pääsevad valimisnimekirjadesse vaid need naised, kes on meestega samaväärselt haritud, sarnase sotsiaal- majandusliku staatusega jmt. Kuna naistel on selliseid ressursse ühiskonnas üldjuhul vähem, on nende võimalused valimisnimekirjadesse pääseda ja valituks osutada madalamad. Kompensatsiooni mudel lähtub tähelepanekust, et poliitikat peetakse traditsiooniliselt meeste pärusmaaks ning naispoliitikutesse suhtutakse negatiivselt. Seetõttu püüavad erakondade otsustajad riske hajutada ning selleks, et üks naine valimisnimekirja pääseks, peab ta oma meessoost konkurenti ületama – olema kõrgemalt haritud, kõrgema sotsiaal- majandusliku staatusega, tuntum jne. See aga seab naiskandidaatidele oluliselt kõrgema lävendi ning pärsib ühtlasi valimisnimekirjadesse pürgijate motivatsiooni. Viimane, erisuse mudel, lähtub aga eeldusest, et nais- ja meeskandidaadid võivadki olla erinevad ning seeläbi peegeldavad nad ühiskonda, kus naised ja mehed kui sotsiaalsed grupid on erinevad. Naiste võimalused valimisnimekirjadesse ja seeläbi ka otsustuskogudesse pääseda on erinevuse mudelit rakendavate värbamisstruktuuride puhul seetõttu avaramad.

Naiste kõrge esindatusega riigid

Naiste osalemine poliitikas sai alguse naistele hääleõiguse andmisest. Kõige esimesena anti naistele hääleõigus Uus-Meremaal 1893. aastal. Uus-Meremaale järgnesid Austraalia ning mitmed Lääne- ja Ida-Euroopas asuvad riigid ning 1945. aastaks lubas 46% maailma riikidest naistel hääletada (Paxton ja Hughes, 2016). Aktiivse valimisõiguse ehk õiguse kandideerida said naised paljudes riikides samal ajal valimisõigusega.

Soome

Soome oli esimene Euroopa riik, mis andis 1906. aastal naistele nii valimisõiguse kui ka õiguse kandideerida. Soome naised osalesid esimest korda 1907. aasta parlamendivalimistel ning 1917. aasta kohalikel valimistel. Samuti sai Soomest 1907. aasta parlamendivalimiste järel esimene riik maailmas, mille parlamendis olid naissoost saadikud (Ylä-Anttila ja Luhtakallio, 2017; Jalvi, 2000).

2019. aasta valimiste tulemusena moodustavad Soomes naised 47% parlamendiliikmetest. Mitmed parlamendivalimistel kandideerinud erakonnad paistsid silma naiste kõrge suhtarvuga nimekirjades. Näiteks moodustasid naised tervelt 85% roheliste erakonna kandidaatidest ning sotsiaaldemokraatidest parlamenti valitute seas on rohkem naisi (23) kui mehi (17). Valitsuses on 2019. aasta valimiste järgselt naisi võrreldes meestega isegi rohkem, naiste käes on 58% ministritoolidest (so 11 ministrit 19st). Sellega on Soome oma kõrge kirjeldava esindatuse poolest nii parlamendis kui valitsuses Euroopa esirinnas.

Naiste osakaal parlamendis on Soomes olnud võrdlemisi kõrge juba aastakümneid. 1980ndatel tõusis naiste osakaal parlamendis üle 30% ning naiste aina kõrgem esindatus on aina rohkem toonud poliitikasse soolise võrdõiguslikkuse ja naiste õiguste teemasid, edendades võrdsust veelgi (Soome sotsiaal- ja tervishoiu ministeerium, 2006). 2000. aastatel ületas naiste osakaal parlamendis 40% piiri. Ka kohalikus poliitikas moodustavad naised ca 40% volikoguliikmetest. Kuna Soomes on kasutusel avatud nimekirjadega proportsionaalne valimissüsteem, ei ole sookvoote valimisnimekirjades kasutusele võetud, kuna need poleks efektiivsed. Selle asemel on vasakpoolsetel ning mitmetel parempoolsetel/konservatiivsetel parteidel ametlikult oma otsustuskogudesse valimistel kasutusel parteisisised kvoodid (Kantola, 2019). Seetõttu mõjutab naiste esindatust valitsuses oluliselt see, millised erakonnad koalitsiooni moodustavad. Näiteks 2015. aastal, mil naiste esindatus valitsuses oli vaid 36%, moodustati koalitsioon peamiselt parempoolsetest erakondadest. 2019. aasta valimiste järgselt moodustas sotsiaaldemokraatlik erakond vasak-tsentriliku valitsuse, mistõttu naiste osakaal valitsuses on ka oluliselt suurem.

Suurt naiste osakaalu poliitikas on põhjendatud sotsiaalmajanduslike arengute (naiste kõrge haridustase ning osalus tööturul), tugevate naisliikumiste olemasolu ning Soome poliitilise süsteemi struktuuriga, mis tagab naistele soodsaid formaalseid tingimusi⁴ (Holli ja Kantola, 2005). Lisaks tegutsevad Soomes juba aastakümneid kõikide parteide (sh populistliku parempoolse partei) juures naisühendused, mille ülesanne on edendada soolist võrdõiguslikkust ja naiste osalust poliitikas. Neid organisatsioone rahastatakse parteide eelarvest (10%) ja neil on olemas ka kohalikud harud omavalitsuste tasandil. Riiklikul tasandil on neil töö koordineerimiseks palgal 1-2 inimest ning paljud annavad välja oma ajakirja. 1990.-2000. aastatel olid need naiskogud oma tegevuses võrdlemisi edukad, kuna tegid tihedat koostööd omavahel, aga ka teiste naisõiguslaste ja -organisatsioonidega (Kantola, 2019).

Soome naisliikumiste aktiivne osalemine poliitikas ja mobiliseerumine on aidanud kaasa naisi puudutavate muudatuste läbiviimisele seadusandluses (Holli ja Kantola, 2005). Naissoost

4 Avatud nimekirjad, mitmemandaadilised valimisringkonnad, kohustus hääletada kandidaadi, mitte partei poolt jm.

parlamendiliikmete (nii vasak- kui parempoolsetest parteidest) konsolideerumine parlamendis, seda vahetevahel vastuolus parteisisese joonega, on aidanud suurendada naiste esindatust seadusandlikul tasandil (Holli ja Kantola, 2007). Konsolideeritus ning feministliku agenda aktiivne edendamine aitas kaasa 1986. aastal võrdõiguslikkuse seaduse ning 1995. aastal selle täienduse vastuvõtule, mille järgi peavad valitsuse nõuandvates kogudes ja töögruppides olema nii naised kui mehed esindatud vähemalt 40% ulatuses. Selle tulemusena kasvas 1990. aastatel naiste osalus komisjonides 30 protsendilt 48 protsendini, omavalitustes 25 protsendilt 45 protsendini (Holli ja Kantola, 2005).

Tugevate naisliikumiste töö tulemusena asutati 1972. aastal Soome võrdõiguslikkuse nõukogu, mis on toonud feministlikud poliiteesmärgid riigijuhtimise tasandile, näiteks sotsiaal- ning tööhõive valdkonnas (Kantola, 2004; McKie ja Jyrkinen, 2017). Näiteks on 30 ja enama töötajaga organisatsioonidel kohustus koostada võrdõiguslikkuse plaan, milles on välja toodud meeste ja naiste ametikohad, palgaastmed ja palgalõhe. Tööandjad on kohustatud uuendama plaani igal aastal (McKie ja Jyrkinen, 2017).

Viimastel aastatel on erakondade naiskogud jäänud mitmel põhjusel tagaplaanile (Elomäki ja Kantola, 2018). On leitud, et suurenenud erakondadesisene demokraatia muudab sellised spetsiifilised huvigrupid üleliigseks (Childs ja Kittilsson, 2016). Soopõhistest gruppidest olulisemaks on muutunud individuaalsed sooeksperdid (Erzeel ja Vandeleene, 2014) ning ka feministlikus diskursuses ei keskenduta enam üksnes naiste, vaid naiste ja teiste erinevate identiteeditunnuste (rahvus, rass, seksuaalsus, klass) koosmõjule. Seega, kuigi formaalselt (raha ja võimu osas) on need ühendused endiselt tugevad, õnnestavad ja piiravad ülalnimetatud mitteformaalsed seisukohad oluliselt nende tegutsemist. Ka naisorganisatsioonid ise leiavad, et keerulisemaks on muutunud ühiselt sootemate tõstatamine (Kantola, 2019). Vaatamata asjaolule, et soolise võrdõiguslikkuse teemad on olulised, esineb võrdõiguslikkuse poliitika elluviimises siiani raskusi kõikidel valitsemistasanditel (Ylä-Anttila ja Luhtakallio, 2017).

Rootsi

Rootsis on juba aastaid olnud naiste osalus poliitikas üks kõrgemaid maailmas. Kui veel 1970. aastal moodustasid naissoost parlamendiliikmed veidi alla 15%, siis 2000. aastate alguseks tõusis see 45 protsendile. Valitsuses tõusis naiste osakaal 30 aastaga 10%-lt 50%-le (Sainsbury, 2004). 2018. aasta parlamendivalimiste järgselt moodustavad naised Rootsis 46% parlamendiliikmetest ning üle poole ministritest (ehk 13 ministrit 22st) on naised. Rootsi kõrge kirjeldava esindatuse põhjused on mitmeid: kõrge majandusareng, sooline võrdõiguslikkus, sekulariseerumine, parteides kasutusel olevad sookvoodid ning proportsionaalne valimissüsteem (Wide, 2011).

Üheks olulisemaks teguriks peetakse Rootsi valimissüsteemi. Rootsis on nii riiklikel kui ka kohalikel valimistel kasutusel proportsionaalne valimissüsteem, kus saadikukohad jaotatakse parteide vahel võrdeliselt saadud häälte arvuga. Alates 1970. aastast korraldatakse valimisi kohalikesse volikogudesse ja parlamenti samaaegselt ning seetõttu on kohalikud valimised tugevalt parteipoliitilised ja kampaanias domineerivad riiklikud teemad. Alates 1998. aastast saab valija anda hääle ühele partei nimekirjas olevale kandidaadile, kuid selleks, et kandidaat saaks minna temast nimekirjas eespool olevast kandidaadist ette, peab ta koguma vähemalt 5% kõikidest parteile antud häältest. Seetõttu on valija võimalused mõjutada kandidaadi valikut väga väikesed, mida peetakse naiste jaoks pigem ebasoodsaks (Wide, 2011) ning seetõttu rakendab enamik parteidest kandidaatide valikul nn vabatahtlikku sookvooti (Sainsbury, 2004).

Lisaks on naiste poliitilisele esindatusele Rootsis aidanud kaasa poliitilise diskursuse õigesti ajastatud muutus. Näiteks oli oluline soolise võrdõiguslikkuse teemade, sh otsustusprotsessides naiste esindatuse küsimuse toomine poliitika päevakorda (Sainsbury, 2004). Esiatku oli poliitiline esindatus osa suurematest debattidest ühiskonnas: muutused parlamendi töös (ülemkoja kaotamine), valijate

võimaluste suurendamine kandidaatide valimisprotsessis, vähemesindatud gruppide olukorra parandamine ning kodanikuõiguste laiendamine (Sainsbury, 2005). Riigi võrdõiguspoliitika keskmeks kujunes nn universaalse leivateenija mudel, mis näeb nii mehi kui ka naisi võrdselt vastutavatena raha teenimise ja laste kasvatuse eest. Sarnaselt Soomega sai selle mudeli elluviimine võimalikuks eelkõige sotsiaalpoliitiliste muudatuste kaudu 1960. ning 1970. aastatel (Bergqvist jt, 2007; Gustafsson ja Kolam, 2008).

Kuigi esialgu varjutasid poliitilise esindatuse küsimust mitmed teised soolise võrdõiguslikkuse saavutamiseks vajalikud reformid, tööturupoliitikas, maksustamises, perepoliitikas, hariduses ja sotsiaalkaitstes, aitasid need reformid tuua soolise võrdõiguslikkuse teemat laiemalt päevakorda ning võimaldasid erinevate gruppide senisest suuremat koostööd. Niinimetatud naiste teemade üle arutlemine aitas suurendada naiste osakaalu poliitikas.

Naiste võrdsemat esindatust otsustusprotsessides toetasid 1960. aastatest alguse saanud muutused poliitilises debatis, kus arutleti demokraatia suurendamise ja võrdsete võimaluste tagamise üle kõigile kodanikele (seega esialgu mitte otseselt naiste „erihuvidega“ seonduvalt). Tollane lähemine rõhutas arusaama naispoliitikutes kui kodanikest, mitte aktivistidest ning naiste alaesindatuses hakati nägema vastuolu demokraatlike põhimõtetega. Seega mängis naiste esindatuse suurenemise juures rolli see, et samaaegselt võrdõiguslikkuse teemadega arutati ühiskonnas laiemalt demokraatia üle .

Soolise võrdõiguslikkuse teemade tõstatamise ajal olid naised juba parteides esindatud, nendest said parteisisemised agitaatorid nende teemade jätkuval üleval hoidmisel (Sainsbury, 2004). Alahinnata ei saa ka erinevate soolist võrdõiguslikkust nõudvate naisliikumiste rolli Rootsi ühiskonnas, mis on samuti hoidnud teemat pidevalt päevakorras (Sainsbury, 2004). Sarnaselt Soomele omasid ka Rootsis võtmetähtsust erakondade naiskogud, tugevad naisliikumised ning akadeemilised soouuringud , mis soodustasid võrdõiguslikkuse teemade jõudmist seadusandja debatidesse.

Alates 1970. aastatest hakkas sooline võrdõiguslikkus kujunema Rootsis eraldiseisvaks poliitika valdkonnaks. Vastusena naiste nõudmisele suurema poliitilise esindatuse järele loodi 1972. aastal peaministri büroo juurde võrdsete võimaluste nõuandev komisjon, mille eesmärk oli edendada soolist võrdõiguslikkust (Eduards, 1991). Komisjon ja selle järglased hoidsid naiste esindatuse teemat poliitilises päevakorras, mis aitas kaasa naiste määramisele avaliku sektori ametikohtadele. 1976. aastast kuuluvad soolise võrdõiguslikkuse teemad soolise võrdõiguslikkuse ministri kompetentsi, mis on märk selle valdkonna tähtsusest sõltumata valitsuse koosseisust. Koos muutustega hakkas kujunema ka nn riigifeminismi kontseptsioon, mis nägi ette riigi järjest suuremat vastutust naiste õiguste edendamises ning erasektori, organisatsioonide jt survestamises edendada võrdsust. Näiteks on 1980. aastast soolise võrdõiguslikkuse seaduse järgi nii naistel kui ka meestel võrdsed õigused ja vastutus töötada, kanda hoolt laste eest ning osaleda poliitilistes ühendustes (Gustafsson ja Kolam, 2008). Näiteks näeb Rootsi seadus ette, et lapsehoolduspuhkus on 480 päeva ning sellest 90 päeva on määratud kummalegi vanemale individuaalselt vahetusvõimaluseta (Euroopa Komisjon, 2019). Soolise võrdõiguslikkuse edendamist soodustas ka 1960. aastatel valitsenud suur nõudlus tööjõu järele, mistõttu tuli luua võimalused, et naised saaksid hoolitsuskoormusest hoolimata tööle minna (Gustafsson ja Kolam, 2008).

Lisaks tasub märkida, et Rootsis esinevad siiani mitmed soolise ebavõrdsuse ilmingud, nagu sooline segregatsioon teatud sektorites või sooline palgalõhe. Lisaks kasutavad naised siiani rohkem lapsehoolduspuhkuse päevi kui mehed. Naistevastase vägivalda teema muutus poliitikas aktuaalseks alles 1990. aastatel. Teisalt on suurenenud naiste osakaal ja tähtsus poliitikas (sh parlamendis, erakondades, naisliikumistes) päädinud olukorraga, kus riikliku võrdõiguslikkuse mehhanismi tagasitõmbamine või likvideerimine oleks valitsusele poliitiliselt hävitav (Bergqvist jt, 2007).

Ida-Euroopa riikidest on Maailmapanga soolise võrdõiguslikkuse raporti järgi parimad näitajad naiste ja meeste poliitilise, aga ka majandusliku võrdsuse osas Sloveenias. Teised Kesk- ja Ida-Euroopa riigid jäävad naiste osakaalu poolest parlamendis 5 kuni 28 protsendi vahemikku. Naiste osakaal parlamendis on tasapisi kasvanud Poolas, Eestis ja Tšehhis ning 2017. aastal oli naiste osakaal vastavalt 28% Poolas, 26% Eestis ning 22% Tšehhis (Maailmapank, 2019). Ülejäänud riikides on naiste osakaal parlamendis olnud kas alla 20 protsendi või kõikunud selle lähedal. Stabiilselt madalaim naiste osakaal parlamendis on aastakümneid olnud Ungaris (kõikudes 8 kuni 11 protsendi vahemikus alates 1990. aastatest⁵).

Sloveenia

Sloveenia on poliitilise võrdsuse poolest EL-i riikidest 7. kohal (EIGE, 2019). Viimasel aastakümnel on naiste osakaal poliitikas olnud tõusuteel – näiteks 2014. aasta parlamendivalimiste järel oli 37% saadikutest naised. Oluline roll on selles Sloveenia valimisseadusel, mille 2006. aasta muudatuse järgi ei tohi valimisnimekirjades kumbki sugu olla esindatud alla 35% (IDEA). See nõue ei kehti parlamendi ülemkoja valimisel.

Feminism hakkas Sloveenias (endise Jugoslaavia koosseisus) levima 1980. aastatel. Vaatamata suletud riigikorrale olid Sloveenia feministlikud rühmitused suuresti mõjutatud lääneriikide feminismilainest. Sloveenia feministlik liikumine tekkis eelkõige protestina valitseva partei ning selle paternalistliku suhtumise vastu naistesse (Humer ja Panic, 2015). Eksisteeris küll 30% kvoot, mis pidi tagama naiste esindatuse Jugoslaavia parlamentides, parteis ja ametiühingutes, kuid reaalselt võimu naistel neis polnud.

Sotsialistlikus narratiivis põhines võrdõiguslikkus (teisisõnu riiklik feminism) arusaamal, et ebavõrdsus naiste ja meeste vahel saab lahendatud klassiühiskonna ja eraomandi kaotamisega. Kõikehõlmava võrdsuse idee tõi kaasa olukorra, kus naised osalesid tööturul ja avalikus elus, mida käsitleti teenena ühiskonnale. Näiteks 1980. aasta sotsialistlikus Ungaris töötas 73% kõikidest naistest, samas kui kapitalistlikus Austrias oli see näitaja 43% (Humer, 2007). Sellegipoolest piirdus sooline võrdsus pigem formaalsete õigustega, nagu õigus hääletada, töötada, tervisekindlustusele jms, ning vaatamata positiivsele olukorrale tööturul valitses koduses elus endiselt ebavõrdsus ja traditsioonilised soorollid. Seega toimus sotsialistliku režiimi all Sloveenia naistel võitlus kolmel rindel: püüd olla hea ema ja koduperenaine, edukas töötaja töökohal ning eeskujulik kodanik avalikes tegemistes (Humer, 2007).

1980. aastatel alguse saanud feministlik liikumine pani aluse soolise võrdõiguslikkuse poliitikale ning mõjutas riiki järgmistel aastakümnetel (Humer, 2007). 1990. aastatel olukord halvenes. Sõda ning iseseisvumine tõid kaasa suuri muutusi, sh võrdõiguslikkuse teema marginaliseerimise. Juba 1996. aastaks langes Sloveenia naiste osakaal poliitikas ja avalikus elus 30 protsendilt 8 protsendile (Kralj ja Renner, 2015; Humer, 2007). Vaatamata raskustele hakkasid vastselt iseseisvunud Sloveenia feministlikud rühmitused kohe riigi algusaastatest peale võitlema seadusandlikul tasandil õiguste eest. 1991. aastal toimusid esimesed meelevaldused muutmaks abort põhiseaduslikuks õiguseks. Meelevaldusest võtsid osa nii feministlikud grupid kui ka meessoost parlamendiliikmed ja rahuaktivistid, kuid peakorraldajateks olid sellegi poolest naisorganisatsioonid. Seega võib öelda, et 1990. aastate feminism oli Sloveenias uute seaduste otseseks mõjutajaks, tagades näiteks selle, et abordist sai juba riigi algusaastatel põhiseaduslik õigus (Humer, 2007). Arenguid toetas naisorganisatsioonide tihe koostöö riigiasutustega. Näiteks võib tuua 1990–2000 tegutsenud naistepoliitika komisjoni, mis nõustas Sloveenia parlamenti ning mis koostöös meessoost parlamendiliikmete ja teiste organisatsioonidega surus edukalt läbi mitmeid naistele soodsaid seadusemuudatusi. Lisaks sellele asutati 1992. aastal riiklik naistepoliitika amet, mis edendab võrdõiguslikkust ning toetab naisorganisatsioone. Ida-Euroopa riikidest oli Sloveenia esimene, kes lõi eraldiseisva võrdõigusasutuse (Kralj ja Renner, 2015).

5 2018. aasta valimistel kasvas naiste osakaal Ungari parlamendis 12 protsendile (Maailmapank, 2019).

Võrdõiguslikkusele on kaasa aidanud laialdane üleminek kvootidele. Aastast 2004 peab Euroopa Parlamendi (EP) valimisnimekirjades olema naisi vähemalt 40% ulatuses ning vähemalt üks naine ja üks mees peavad asuma nimekirja esimeses pooles. Antud muudatus on aidanud kaasa sellele, et 2009. aasta EP valimistel läksid pooled kohad naistele, 2014. aastal olid 8 saadikust 3 naist ning 2019. aastal olid 50% Sloveenia saadikutest taas naised. 2006. aastal täiendati parlamendivalimiste seadust nõudega, et valimisnimekirjades peab kummagi soo esindajaid olema 35%. 2014. aastal jõustus sookvoot kohalikel valimistel. Valimisnimekirjale on kehtestatud mõlema soo suhtes 40% kvoot ning nimekirja esimene pool peab olema koostatud nn tõmbliku meetodil (Humer ja Panić, 2015). Nii parlamendi- kui kohalikel valimistel on olukord paranenud. Näiteks oli naissoost parlamendisaadikute osakaal 2014. aasta valimiste järel üle 35%, samas kui 2011. aastal oli see number 32% ning 2008. aastal 13%. 2014. aasta kohalikel valimistel moodustasid naised valitute 31% (2010. aastal 22% ning 2006. aastal 21%), mis näitab positiivset trendi (Humer ja Panić, 2015). Samas tasub märkida, et 2018. aasta parlamendivalimiste järel on parlamendis kõigest 24% naisi (Maailmapank, 2019). Lisaks on Sloveenias seatud eesmärk, et valitsuse poolt ellu kutsutud nõuandvate kogude, riiklike delegatsioonide, riigi omanduses olevate ettevõtete nõukogude valitsuse esindajate osas jms ühenduste koosseisudes peab kummagi soo esindajaid olema 40% (Humer ja Panić, 2015).

Sloveenia 1980. aastatel sündinud feministlik liikumine lõi tugeva aluse võrdõiguslikkusega tegelevate institutsioonide rajamiseks ning tõstis naiste valmisolekut võidelda oma õiguste eest. Samas on ka Sloveenias soolist ebavõrdsust. Näiteks pole seal siiani olnud president ega parlamendi spiiker naine. Seni ainus Sloveenia naissoost peaminister oli ametis alla kahe aasta (märts 2013 kuni oktoober 2014). Lisaks on riigis kinnistunud traditsioonilised soorollid, mis väljenduvad eelkõige peremudelis, nt omistatakse naistele suuremat rolli laste kasvatamisel (Möller-Slawinski, 2016).

Naised Eesti poliitikas

Eesti naiste poliitilist aktiivsust iseloomustab läbi ajaloo eraldiseisva tugeva naiste õiguste liikumise puudumine. 19. sajandi lõpus ja 20. sajandi alguses Euroopas ja Põhja-Ameerikas hoogu kogunud naisliikumine, mis mitmel pool kulmineerus naistele hääleõiguse saavutamise, mõjutas ka siinset avalikku diskussiooni (Hallik, 2001). Kuid Eestis oli hääle- ja kandideerimisõiguse saavutamine tihedalt põimunud rahvusliku ärkamisajaga ning poliitiliselt aktiivsete naiste ja meeste põhitähelepanu oli suunatud rahvusliku enesemääratlusõiguse ja iseseisvuse saavutamisele (Biin ja Albi, 2012).

Üldise valimis- ja kandideerimisõiguse tagas Eesti naistele ja meestele Eesti Vabariigi esimene põhiseadus 1920. aastal, sisuliselt oli see aga antud juba iseseisva vabariigi väljakuulutamise 1918. aastal. Naised olid tegelikkuses kandideerinud ja valinud ka 1917. aasta Eestimaa Ajutise Maanõukogu ehk maapäeva valimistel ning said iseseisvas riigis oma õigust esmakordselt kasutada 1919. a toimunud Asutava Kogu valimistel (Mäelo, 1957/1999). Kuigi naised olid saanud õiguse nii kohaliku kui riigi tasandi poliitikas kaasa lüüa, oli nende poliitiline esindatus parlamendis siiski marginaalne – Asutavasse Kogusse pääses üheksa naist (koos asendusliikmetega), edaspidi piirdus naiste esindatus vaid paari-kolme rahvasaadikuga (Toomla, 1999).

Teise maailmasõja puhkemisega katkes Eestis demokraatlike valimiste traditsioon kuni viimaste ENSV Ülemnõukogu valimiseni 1990. aasta märtsis (Biin ja Albi, 2012). Kuigi Nõukogude perioodil olid veerand kuni kolmandik Eesti NSV Ülemnõukogu saadikuist naised (Truuväli, 1986), tuleb meeles pidada, et tegu ei olnud demokraatlikult valitud ega sisulise otsustusõigusega koguga (Raitviir, 2000).

1990. aastate alguses osalesid naised iseseisvuse taastamises ja majanduse ülesehitamises. Siiski ei organiseerunud Eesti poliitiliselt aktiivsed naised sarnaselt teiste post-sotsialistlike riikide naistele nn naisküsümuse ümber (Waylen, 1994; Jaquette ja Wolchik, 1998; Matland ja Montgomery, 2003). Kuna Nõukogude režiimi retoorikas oli võrdõiguslikkusel olnud oluline koht, omandasid võrdsete võimaluste eest seismine ja feminism negatiivse värvingu (Jalusic ja Antic, 2001). Nagu teistes Kesk- ja Ida-Euroopa riikides, muutusid ka Eestis oluliseks rahvuslik-konservatiivsed väärtused ja neoliberalistlik maailmavaade, mis tagasid traditsiooniliste soosuhete ja -ideoloogia säilimise (Jalusic ja Antic, 2001; Annuk, 2014). Negatiivne avalik arvamus ja naiste osaluse vähene tähtsustamine viisid olukorrani, kus ei tekkinud teravat avalikku nõudlust naissoost juhtide ja otsustajate järele.

Kui sageli peetakse naiste madala esindatuse põhjuseks otsustuskogudes nende vähest motivatsiooni poliitikas osaleda ja end poliitiliselt defineerida, siis Eesti puhul see ei kehti – juba viimased 15 aastat moodustavad naised üle poole Eesti erakondade liikmeskonnast (Kallakas, 2015) ning selle näitaja osas oleme nn vanadest Euroopa riikidest eesrindlikumad. Siiski püsib sooline lõhe valitavates kogudes visalt.

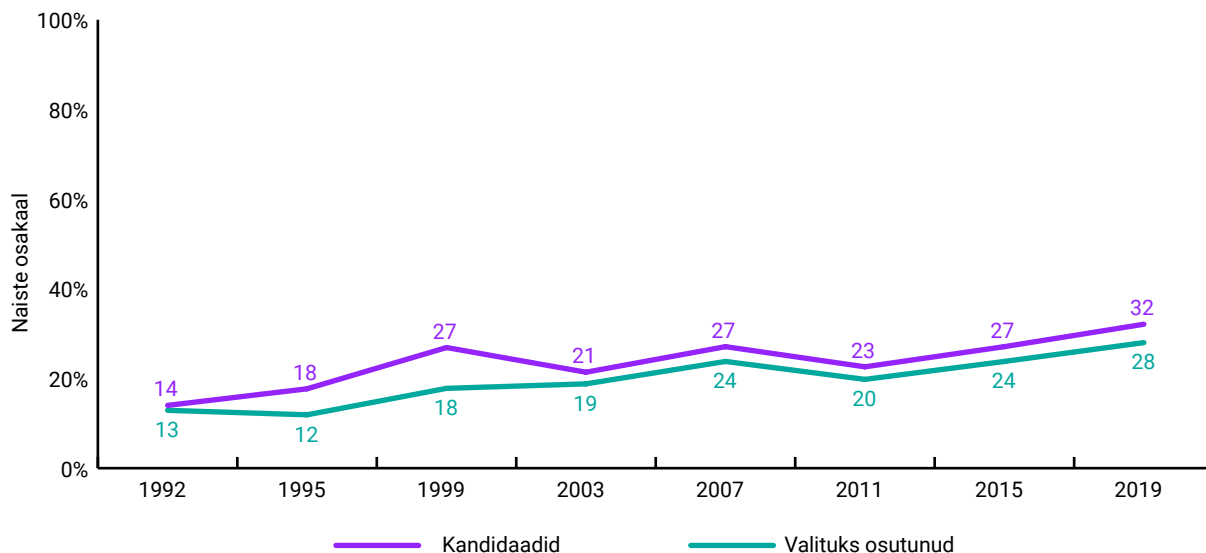
Kohalikud omavalitsused on naistele nn suurest, riigi tasandi poliitikast, kergemini ligipääsetavad. Naiste osakaal linna- ja vallavolikogudes on taasiseseisvumisest alates stabiilselt tõusnud 24 protsendilt 1993. aastal (Raitviir, 2002) 31 protsendini 2017. aastal (Osila jt, 2019). Ilmekas on aga see, et juhtivatel kohtadel on naisi vaid 17%, samal ajal kui KOV-i töötajate seas on naisi 74% (Osila jt, 2019). Seda vahet ei selgita hariduslik erinevus sugude vahel – mehed on suurema tõenäosusega keskharidusega kui naised. Naiste suurem esindatus kohaliku tasandi juhtimises on oluline, sest kohalik poliitika on sageli hüppelauaks riigi tasandi poliitikas osalemiseks, kuna võimaldab koguda tuntuust nii valijaskonnas kui ka vajalikku poliitilist krediiti erakonna sees. Naiste kesine esindatus omavalitsuste juhtimises tähendab seda, et neil on ka vähem võimalusi riigi tasandi otsustusprotsessides osaleda, sh kuuluda Riigikokku ja valitsusse.

Riigikogu valimistel on naiskandidaatide osakaal võrreldes erakonna liikmeskonna või KOV valimistega aga oluliselt madalam. 1992-2019. aastal toimunud kaheksal Riigikogu valimisel kõikus naiste

osakaal kandidaatide seas 14 ja 32% vahel (vt. joonis 1) . Valituks osutunute hulgas on naise vähem, kuid väikeste kõikumistega on naiste osakaal 27 aasta vältel üsna stabiilselt tõusnud, alustades 13% piirimaalt 1992. aastal ning jõudes viimaste valimistega pea kolmandiku, ehk kriitilise massini (vt. Joonis1)

Joonis 1. Naiste osakaal Riigikokku kandideerimisel ja Riigikokku valitute hulgas

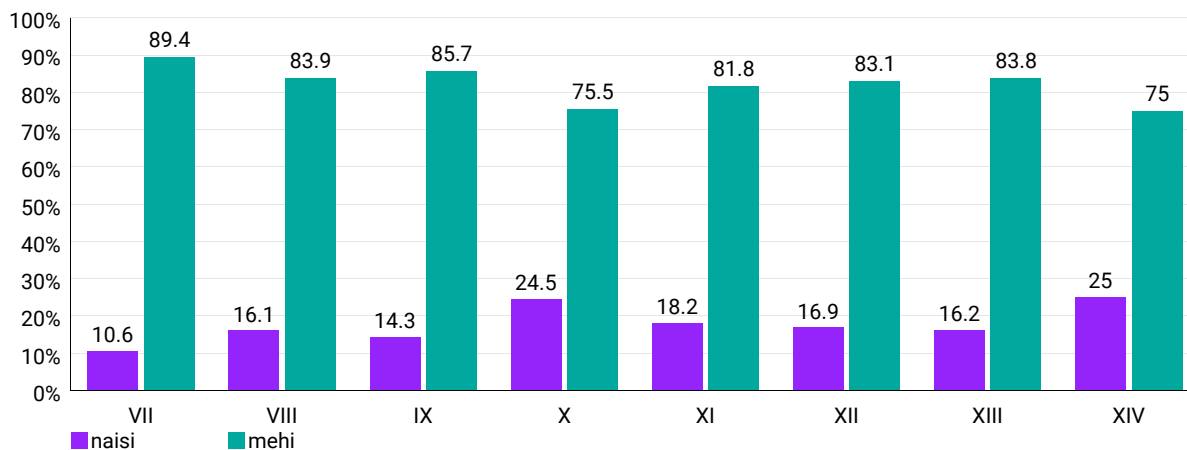
Allikas: Autorite arvutused

Kaheksa Riigikogu koosseisu vältel on vaid üks Riigikogu esimees olnud naine – Ene Ergma aastatel 2003-2006 ja 2007-2014. Riigikogu aseesimeeste hulgas on naise olnud kuus: Siiri Oviir (1999-2001), Maret Maripuu (2006-2007), Ene Ergma (2006-2007), Kristiina Ojuland (2007-2009), Keit Pentus (2009-2011), Laine Randjärv (2011-2015) (Riigikogu, 2019).

Naised Riigikogu komisjone juhtimas

Riigikogu komisjonide juhtimises on naiste esindatus olnud samuti tagasihoidlik - nii komisjonide juhtide kui ka asejuhtide seas domineerivad mehed (kõikidest komisjone juhtinud esimeestest moodustavad mehed 88,1% ja aseesimeestest 77,2%). Kõige kõrgem on naiste osakaal olnud komisjoni esimeeste ja aseesimeeste seas Riigikogu XVI (25%) ja Riigikogu X koosseisus (24,5%), madalaim Riigikogu VII koosseisus (10,6%). (vt. Joonis 2)

Joonis 2. Naiste ja meeste osakaal komisjoni juhtide seas (esi- ja aseesimehed) Riigikogu VII-XIV koosseisus

Allikas: autorite arvutused

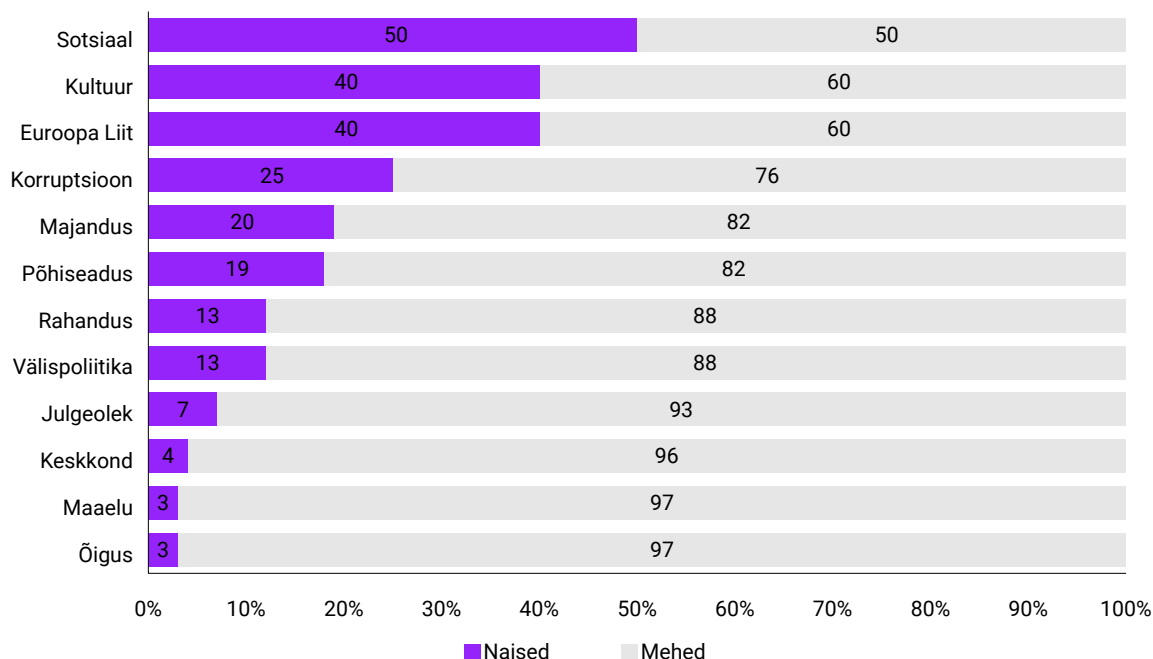
Positsioonide võrdluses on naised kandnud seega pigem komisjoni asejuhi kui esimehe rolli. Protsentuaalselt on kõige rohkem naissoost komisjonide asejuhte Riigikogu praeguses (XIV) (37,5%), kõige vähem aga Riigikogu VII koosseisus (3,8%). Enim naistest esimehi on olnud seevastu just taasiseseisvunud Eesti algusaegadel, st Riigikogu VII (19%) ja VIII koosseisus (16%).⁶

Kõikidest Riigikogu koosseisude **alaliste komisjonide** juhtidest (esimehed ja aseesimehed) moodustavad naised 17,6%. Naiste osakaal on olnud kõige suurem Riigikogu XIV koosseisus (27,3%), kõige väiksem Riigikogu IX (10,7%) ja VII koosseisus (10,8%).

Ka **eri-, probleem- ja uurimiskomisjonide** (edaspidi ajutistes) juhtimises on naised samuti olnud esindatud, kuid ka siin on nende osakaal kesine. Kõikide vaatluse all olevate Riigikogu koosseisude ajutiste komisjonide juhtidest (nii esimehed kui ka aseesimehed) moodustavad naised 16,9%. Osakaaluliselt kõige rohkem oli ajutiste komisjonide juhtide seas naisi Riigikogu X koosseisus (31,3%), kõige vähem VIII koosseisus (6,3% ehk vaid 1 naine) (Riigikogu, 2019).

On **valdkondi**, millega seotud komisjone on naised juhtinud sagedamini kui teisi (vt. Joonis 3). Näiteks on sotsiaalvaldkonna komisjonide juhtimisega (esimeeste ja aseesimeestena kokku) olnud naised seotud u 50% juhtudest (kokku 14 naist). Samuti on naissoost juhte olnud sagedamini Euroopa Liidu ja kultuuri valdkonnaga seotud komisjonides (mõlemas 40%, naisi kokku vastavates komisjonides 8 ja 12). Kõige vähem on naissoost juhte olnud aga maaelu ja õiguse valdkonna komisjonide juhtide seas (vt. Joonis 3)

Joonis 3. Naiste ja meeste osakaal Riigikogu komisjonide juhtide (esimehed ja aseesimehed) seas valdkondade lõikes (Riigikogu VII-Riigikogu XIV koosseis 1.09.2020 seisuga)

Allikas: autorite arvutused

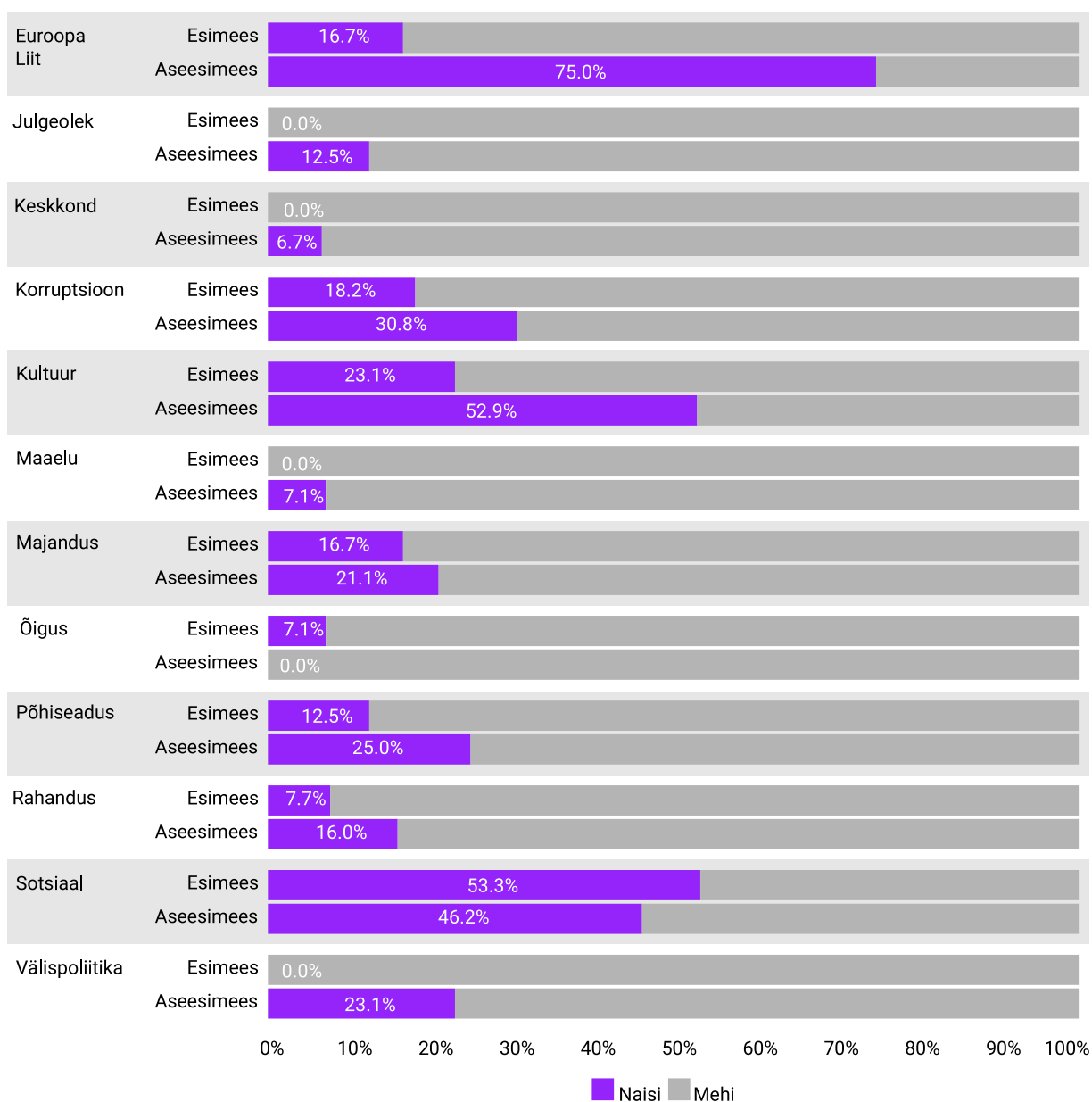
Komisjonide esimeesteks on naised olnud ülekaalukalt kõige sagedamini sotsiaalvaldkonna komisjonide puhul (53,3% alates Riigikogu VII koosseisust; vrdl kultuurivaldkonna komisjonide puhul

⁶ Siin on oluline märkida, et komisjonide ning komisjoni juhtide (sh nii esimeeste kui ka aseesimeeste) koguarv on Riigikogu koosseisude lõikes muutunud. Seega naissoost aseesimeeste koguarv on olnud kõige suurem hoopis Riigikogu X koosseisus (9 naist), esimeeste arv aga Riigikogu VII, VIII, X ja XIII koosseisus (4 naist).

23,1% juhtudest). Nelja valdkonna – riigikaitse/julgeoleku, keskkonna, maaelu ja välispoliitika – komisjone ei ole aga kunagi juhtinud (st pole olnud komisjoni esimees) naine.

Sarnane pilt avaneb aseesimeeste rollide puhul. Naised on kõige sagedamini olnud aseesimehed EL-iga seonduvate komisjonide (75% aseesimeestest alates Riigikogu VII koosseisust), samuti kultuuri (52,9%) ja sotsiaalvaldkonna komisjonide puhul (46,2% kõikidest aseesimeestest). Harvem on naistel olnud võimalik olla aseesimees keskkonda (6,7%), maaelu (7,1%) ja riigikaitse/julgeolekut (12,5%) puudutavates komisjonides. Õigusvaldkonna komisjonide puhul ei ole naine ühelgi korral olnud veel selle asejuht. (Riigikogu komisjonide valdkondlikku jaotust vt. Lisast 1).

Joonis 4. Naiste osakaal komisjonide esimeeste ja aseesimeeste seas alates 1992. aastast⁷

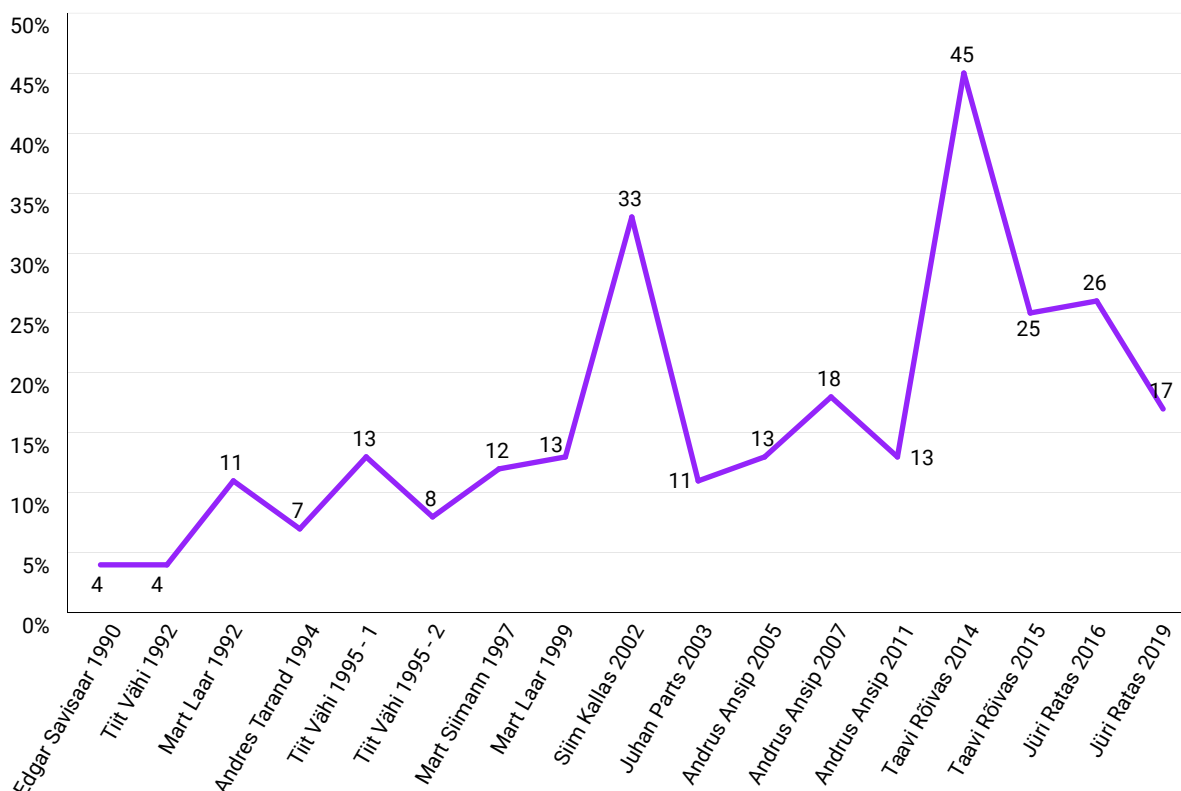
⁷ NB! Vasakpoolses veerus on toodud valdkondade, mitte komisjonide nimetused. See tähendab, et üks valdkond võib koondada mitut alatist või ajutist komisjoni. Vt lähemat Lisa 1.

Naised valitsuses

Vabariigi valitsustes on samuti naisi olnud pigem vähe ja näiteks mitte kordagi ei ole Eestil olnud naissoost peaministrit. Kui arvestada kokku kõik ministrikohad, mida on täitnud naised (alates 1990. aastast kuni viimase, Jüri Ratase 2019. aastal moodustatud valitsuseni), siis näeme, et summaarselt on naised valitsenud 23 777 päeva, samal ajal kui mehed on valitsenud 129 841 päeva.

Taasiseseisvunud riigi esimese kümne aasta jooksul oli ministrite hulgas keskmiselt kaks naisministrit, kes valitsesid peamiselt nn pehmeid valdkondi (Raitviir, 2002)⁸. Naissoost poliitiku määrati ministri ametikohale kõige rohkem Taavi Rõivase 2014. aastal ametisse astunud valitsuse ametiajal (10 korral 22-st, so 45%)⁹. Keskmisest rohkem määrati naisi ministriametisse ka Jüri Ratase 2016-2019. aasta valitsuse (17-st 6-l korral naised, so 26%), Siim Kallase 2002-2003. aastal valitsuse (10-st 5-l korral naine, so 33%) ja Taavi Rõivase (2015-2016. a) valitsuse ajal (15-st 5 korral naised, so 25% naised). (vt. Joonis 4)

Joonis 5. Naistele määratud ministrikohtade arv valitsuses 1990 – 2019

Erakondade lõikes on naissoost ministreid olnud kõige rohkem Reformierakonna, Sotsiaaldemokraatide ning Keskerakonna ridadest. Osaliselt on see tingitud näiteks Reformierakonna pikast valitsemisajast ning sellest, millised erakonnad on olnud koalitsioonis esindatud. Kuid valitsevad ka teatud erakondade vahelised erinevused. Näiteks Jüri Ratase esimeses valitsuses, mil ministrikohad jaotati kolme erakonna vahel võrdselt (á 5), oli valitsuses kolm naist Sotsiaaldemokraatlikust erakonnast, kaks Keskerakonnast ning üks Isamaast (Vabariigi Valitsus, 2019).

⁸ Siin on ka mõningad erandid. Näiteks Lagle Parek oli Mart Laari esimeses valitsuses (22.10.1992-27.11.1993) siseminister, Liia Hänni (08.11.1994 - 17.04.1995 ja 22.10.1992 - 08.11.1994) reformiminister, Liina Tõnisson (17.04.1995 - 06.11.1995) majandusminister.

⁹ Siin on arvestusse hõlmatud ka korduvad ametisse nimetamised. See tähendab, kui ühe peaministri poolt juhitud valitsuse valitsemisaja jooksul määrati sama isik erinevatel ajahetkedel erinevatele ministrikohtadele, siis analüüsis on see arvestatud kahe ametisse määramisena.

Valdkondadest on naised pigem juhtinud välispoliitika, kultuuri, sotsiaalpoliitika, hariduse ning rahvastiku valdkondi, neist suurima sagedusega on naiste pärusmaaks olnud viimase 20 aasta jooksul välispoliitika, kultuur ning haridus (neis kõigis naisministreid üle nelja korra). Üksikud korrad on naised olnud ka rahandusministri, siseministri, keskkonnaministri, tervise- ja tööministri ning põllumajandusministri rollides. Mailis Reps on olnud minister valitsuses kolmel ja Urve Palo neljas valitsuskoosseisus¹⁰ (Vabariigi Valitsus, 2019).

Ei saa väita, et naised oleks juhtinud vaid „pehmeid“ valdkondi, kuna naiste seas on mitmes valitsuses olnud ettevõtlus-, majandus- ning välisministreid. Sellegipoolest valitseb olukord, kus teatud portfelle pole naissoost poliitikud kunagi hoidnud. Näiteks pole alates riigi taasiseseisvumisest olnud Eestis ühtegi naissoost kaitse- või justiitsministrit (Vabariigi Valitsus, 2019).

---

¹⁰ Arvestusega kuni 29.04.2019

Soodiskursused meedias

Uuringute järgi põhjustab naiste vähest osakaalu poliitikas asjaolu, et naised lähevad poliitikasse tunduvalt väiksema tõenäosusega kui mehed (Elder, 2004; Campell ja Wolbrech, 2006). See trend on tingitud ühiskondlikest soorollidest, vähesest poliitilisest enesekindlusest ning perekohustustest, mis on seni enamjaolt naiste kanda.

Naistel ja meestel on ühiskonnas kindlad rollid, mille parameetritest välja astumine pälvib negatiivse reaktsiooni. Soorollid aitavad säilitada eksisteerivaid võimusuhteid ning meestele ja naistele erinevate pädevuste omistamist, mis omakorda tekitab ühiskonnas majanduslikku ning sotsiaalset ebavõrdsust. Need rollid on soopõhise tööjaotuse aluseks ning toimivad nagu kirjutamata reeglid, mille järgi ühiskonnaliikmed käituvad. Sotsiaalse õppimise teooria järgi õpivad inimesed sotsiaalse käitumise teiste pealt, ennekõike oma sookaaslaste pealt. Eksisteerivate käitumismudelite imiteerimisel reageerib ühiskond positiivselt ning kõrvalekaldumisel negatiivselt. Sel moel õpivad inimesed oma soole vastavate rollide raames käituma (Malim ja Birch, 1998).

Meedial on ühiskondlike arvamuste, sealhulgas naiste poliitikas osalemist puudutavate hoiakute, kujundamisel tähtis roll. Valijaskond suudab uudistele ning valimistega seonduvale infole pühendada piiratud aja ning tähelepanu ning seetõttu on oluline tuvastada meediakajastustes levivad soodiskursused ja raamid, et saada aimu, mis sorti ühiskondlikele rolle meedia igapäevaselt edasi kannab. Meedias ei esitata lihtsalt neutraalset infot ja fakte, sest neid esitatakse alati teatud kindlal viisil, nagu erinevad rõhuasetused, raamid, ühe või teise aspekti esile tõstmine ja maailmavaatelised elemendid. Sellest järeldub, et meedial on arvestatav võim mõjutada seda, kuidas lugeja mingit teemat mõistab või tõlgendab (Ross, 2017).

Mitmed uuringud näitavad, et meedia kohtleb naisi ja mehi soopõhiselt erinevalt ning samuti ka seda, et lugejaskond hindab mees- ja naiskandidaate erinevalt. Meediakajastuse soolised raamid mõjutavad soostereotüüpe ning aktiveerivad lugejates kindlaid vaateid või arusaamu (Bauer, 2018: 4). Traditsiooniliselt maskuliinseks peetud omadusi, nagu ambitsioonikus, enesekindlus, agressiivsus, seostatakse juhtimisega ning traditsioonilist naiselikkust iseloomustab empaatiavõime, hoolivus, sotsiaalsus ja soojus (Schein, 2007). Poliitikasse kantakse kaksikjaotus üle ning nõnda saab tervishoiust, sotsiaalhoolekandest ja haridusvaldkonnast naiste pädevusala, samas kui välispoliitika, majandus ning justiitsvaldkond jäävad meestele (Eagly ja Karau, 2002). Neid rolle jõustab ning kannab ajas edasi soodiskursuste ja soolise raamistamise teel meedia. Stereotüüpide rakendamine ühe või teise teema puhul ei ole automaatne, vaid vajab spetsiifilist konteksti ning seetõttu on poliitikavaldkondade, kandidaatide ja sündmuste raamistamine äärmiselt oluline. Sooline raam mõjutab lugeja arusaama nii poliitikutest kui ka poliitilistest valdkondadest.

Diskursused, sealhulgas soodiskursused, kujunevad ühiskonnas aja vältel põhitõdedeks, mida peetakse bioloogiale või ajaloolle viidates asjade nn loomulikuks seisuks. Selliseid diskursuseid on ühiskonnas raske muuta (Ross, 2017). Naiste positsiooni ja tegutsemist ühiskonnas mõjutab muuhulgas eraldi sfääride ideoloogia (*separate spheres ideology*), mille järgi on mehed „loodud“ tegutsema avalikus sfääris (sh poliitikas) ja naised koduses sfääris (Ford, 2017). On selge, et seni domineerinud soolised diskursused on naispoliitikutele karjääriredelil takistuseks. Soolised diskursused ühiskonnas ja meedias mõjutavad ka naiste motivatsiooni ning julgust poliitikasse pürgida (Strömbäck ja Nord, 2006; Cohen jt, 2008; Ross, 2009).

Uuringud näitavad, et poliitikas on naiste iseloomuomadused suurema tähelepanu all kui meeste. (Devitt, 2002; Heldman jt, 2005; Kiouisis, 2005; Hayes, 2011). Selleks, et saada edukaks juhiks või poliitikuks, tuleb naisel demonstreerida omadusi, mida ühiskond on harjunud seostama mehelikkusega. Naiskandidaatide puhul võivad need omadused aga edu asemel hoopis negatiivselt mõjuda, sest need

ei ühti ühiskonnas omaks võetud naiselikkuse diskursusega. Okimoto ja Brescoll (2010) leidsid, et ambitsioonikus ning soov töötada võimupositsioonidel mõjutavad naispoliitikute mainet negatiivselt – neid omadusi peetakse ebameeldivateks ning naisele sobimatuteks. Meeste puhul need omadused valijat ei häirinud. Samas hindavad valijad naiskandidaate jätkuvalt nn meelike omaduste standardi järgi ja seda hoolimata sellest, kas nad toetavad võrdseid võimalusi või mitte (Ross, 2017).

Poliitikasse pürgivatel naistel on karjääriredelil seetõttu kaks takistust – traditsioonilist naiselikkust ei peeta võimupositsiooniga seoses professionaalseks, aga juhile või poliitikule omaste omaduste demonstreerimise eest ei pälvi nad erinevalt meestest mitte tunnustust, vaid hukkamõistu. Näiteks töökollektiivides, kus paluti töötajatel hinnata nais- ja meessoost ülemusi ning nende juhtimisstrateegiaid, hinnati naissoost ülemusi negatiivsemalt kui samu strateegiaid kasutanud meesülemusi (Schneider jt, 2010). Ühes uuringus paluti osalejatel hinnata mees- ja naissoost ülemusi ning naisülemusi hinnati süsteemselt negatiivsemalt ning neid iseloomustati sõnadega, nagu “vaenulik”, “arrogantne”, “isekas”, “konfliktne”, “kibestunud”, “ebaprofessionaalne”, “emotsionaalne”, “irratsionaalne” (Eagly ja Karau, 2002). Need on näited meeldivus vs. kompetentsus kontseptsioonist (*likeability vs competence tightrope*), mis tähendab seda, et naispoliitikutel tuleb justkui kõiel kõndides hoida tasakaalu valijale meeldimise (oma soole vastavate omaduste demonstreerimise näol) ja kompetentsuse (poliitiku või juhi ametile vastavate traditsiooniliselt maskuliinsete omaduste demonstreerimise näol) vahel (Okimoto ja Brescoll, 2010).

See, mis moel meedia nais- ja meespoliitikutid kajastab, võib mõjutada valijate hinnangut sellele, millised kandidaadid on sobivad ja millised mitte. Valija enda sugu mängib selliste hinnangute andmisel samuti rolli – meessoost valijad kipuvad kandidaadi sugu enam tähtsustama kui naised (Walker ja Woehr, 2004). Naiste ja meeste osakaal töökollektiivis (sh poliitika maastikul) on tähtis, sest naised on jätkuvalt teatud valdkondades vähemuses ning vähemustena muidu homogeenses grupis, langeb tähelepanu sellele, mis neid enamusest eristab, ehk soole. Naissoost juhtide ja poliitikute puhul on see erisus teravamalt esil ning tihti liialdatud (Taylor ja Fiske, 1978).

Sellest, kuidas erineb meeste ja naiste suhtumine naispoliitikutesse, annab aimu Roper Starch Worldwide'i korraldatud katse, milles lasti osalejatel hinnata nais- ja meessoost poliitiku pädevust, meeldivust, usaldusväärust ja tõsiseltvõetavust nende peetud identse kõne põhjal. Selgus, et kui ainus erinevus kandidaatide CV-s on sugu ning ka kõne, mis ette kantakse on sõna-sõnalt sama, hindavad mehed meeskandidaati igas kategoorias tunduvalt kõrgemalt (Ross, 2017). Naiste puhul oli erinevus mees- ja naispoliitiku hindamisel märksa väiksem. Samuti näitas küsitlus, et valijad peavad meessoost kandidaati presidendi ametisse sobivamaks, leides ka, et mehed saaksid kriisiolukorras paremini hakkama (Ross, 2017).

Kui aga naist ei peeta mingis valdkonnas pädevaks või mingile ametikohale sobivaks ning ta seal sotsiaalsest survest hoolimata hakkama saab, pälvib ta edu eest suuremat imetlust kui sama saavutanud mehed (Eagly ja Karau, 2002). Ühest küljest on positiivne, kui meedia osutab asjaolule, et mingi valdkonna maskuliinsest ajaloost hoolimata on järjest enam ilmunud edukaid naisi, kuid ka selline raamistik pöörab ülearu tähelepanu sooaspektile. Fookus peaks olema sellel, et kandidaat oli edukas, mitte, et kandidaat oli soost hoolimata edukas, sest selline raamistamine taastoodab arusaama, mille järgi naised justkui ei kuulu teatud valdkondadesse (Ross, 2017).

Meedias on tendents hinnata naisi ühtse terviku või kollektiivina, nagu oleks naised midagi üheselt defineeritavat ning üldistatavat. See avaldub näiteks selles, et meespoliitikute eksimuste puhul ei ole meedia ega konkurentide reaktsiooniks teoretiseerida, kas mehed üldse sobivad poliitikasse, aga kui naissoost poliitik milleski eksib, on üsna sage reaktsioon järeldada, et naistele tavapäraselt omistatud omaduste, nagu emotsionaalsus, vähene vastutusvõime, liigne hoolivus, tõttu naised ikka poliitikasse ei sobi (Ross, 2017).

Meedia rõhutab tihti naispoliitiku isikuomadusi, eraelu ja isiklikku minevikku kui midagi, mida peab lisaks tema poliitilisele karjäärile ja kvalifikatsioonile arvesse võtma. See tuli väga selgelt välja Hillary Clintoni valimiskampaaniates (2008, 2016), kus ta oli sunnitud kaasas kandma Bill Clintoni skandaale ning osalt kandma nende eest ka vastutust. Üks levinumaid diskursuseid Bill Clintoni skandaalide ümber oli see, et Hillary oli tema tegude eest vastutav, sest ta astus karjäärinaisena hea abikaasa rollist välja ning ei lasknud Bill Clintonil seeläbi samuti oma soorolli täita. Samuti peeti tema isiklikku otsust abielu jätkata löögiks feminismile. Tähelepanuväärselt Bill Clintoni populaarsus tõusis pärast neid skandaale, kuid Hillary Clintonit hinnati seevastu negatiivsemalt (Ducat, 2004).

Naised on küll nüüdseks osalenud poliitikas ligi sajandi, kuid ometi seostatakse neid meediakajastuses endiselt ennekõike privaatsfääriga. Shoaf ja Parsons (2016) tõid välja, et USA poliitikute Hillary Clintoni, Michelle Bachmanni ja Sarah Palini valimiskampaaniate vältel keskendus meedia meeskandidaatidega võrreldes ebaproportsionaalselt naispoliitikute eraelule, eelkõige nende abielule ning lastele. Üks võimalik tagajärg on see, et kui naiskandidaatidelt küsitakse enam küsimusi pere ja eraelu kohta, samal ajal kui meeskandidaatidelt uuritakse välispoliitika või majanduse kohta, siis jääb mulje, et naiste pädevus eraeluga piirdubki.

Välimus, riided, kehakeel, pereelu ja emadus on pidevalt fookuses ning selle tulemusel kajastatakse naispoliitikut sageli ennekõike naiste kui poliitikutena. Naise perekondlikud valikud ja kohustused on samuti avalikkuse tähelepanu all. Naispoliitikutelt päritakse sageli, kuidas nad leiavad tasakaalu pere ja töö vahel, samas kui meespoliitikutelt selliseid küsimusi ei küsita (Ross, 2017). Samas hinnatakse negatiivselt ka lastetuid naisi, sest nende valikut peetakse ebaloomulikuks ning selle põhjal hinnatakse kandidaadi iseloomu ning pädevust. Näiteks kui Julia Gillard 1995. aastal Austraalia Leiboristide partei juhi positsiooni vastu huvi üles näitas, väitsid tema vastased, et see on halb mõte, sest ta on naine, vallaline ja lastetu (Jenkins, 2006). Temast sai aastaid hiljem Austraalia esimene naissoost peaminister, kuid ka siis jätkus kriitika tema lastetuse teemal (selleks ajaks oli ta abiellunud).

Üks näide sellest, kuidas meedia ülearu naiskandidaatide välimusele keskendub, on endine Alaska kuberner Sarah Palin, kelle välimust üritati meedias pidevalt seksualiseerida. Palin sai kriitikat nii parempoolses kui vasakpoolses meedias, sest tema riietusstiil saatvat ühiskonnale sõnumi, et ta üritab olla atraktiivne, mitte võimukas ja tõsiseltvõetav, nagu need kaks omadust välistaks üksteist (Washburn ja Washburn, 2011). Tema välimust mainiti 2008. aasta kampaania käigus meedias 14 korda, tema konkurendi Joe Bideni välimust mitte kordagi (Washburn ja Washburn, 2011). Hillary Clinton, kes kandis sageli pükskostüüme, sai samuti kriitika osaliseks, sest teda ei peetud selliselt riietatuna veetlevaks. Kui välimust raamistatakse meedias puudujäägi või poliitiku puhul olulise aspektina vaid naiste puhul, on see meespoliitikutele eeliseks.

Lisaks välimusele jääb naissoost kandidaatide puhul meedias tihti ette hääletämber ja kõnemaneeer (Reeve, 2015). Hillary Clintoni häält on sageli kirjeldatud kriiskava, tüütu, valju ja karjuva, nõialiku, näägutava ning mehelikuna. Clinton ise on tendentsi kommenteerinud, öeldes, et kui naised räägivad, siis ühiskond arvab, et nad karjuvad (Bordo, 2016). Sarnane kajastus on osaks saanud ka USA 2020. aasta presidendivalimiste kampaania naispoliitikutele Elizabeth Warrenile ja Kamala Harrisele.

Jõuline retoorika ja enesekindel kõnemaneeer on samas poliitilise edu aluseks. Krogstad (1999) leidis oma uuringus, et teledebattides osalevad poliitikud peavad kasutama nn traditsioonilist maskuliinset ja jõulist retoorikat, et mitte diskussioonist kõrvale jääda. Teledebattides osalevatele naispoliitikutele segati märksa rohkem vahele ning nendest räägiti ka rohkem üle kui meestele. Taani 1993. aasta valimisdebate uurides leiti, et naispoliitikud on moderaatorite seatud ajaliste piirangute suhtes leplikumad, peavad dialoogi reeglitest rohkem kinni kui mehed ning saavad lõpptulemusena debati vältel kõige vähem sõna. Lisaks ilmnis, et naispoliitikutele suunati vähem küsimusi kui meespoliitikutele (Gomard, 2001).

Ka kõnemaneeeri osas hindavad valijad naissoost ja meessoost kandidaate erinevalt. Mehed hindavad kõrgemalt naisi, kes räägivad ettevaatlikult, kaalutletult ja soojalt ning hinnangud on madalamad neile, kes kõnelesid enesekindlalt ja valjult või madalama häälega. Naised seevastu hindavad enesekindlalt rääkivaid naisi kõrgemalt (Eagly ja Karau, 2002). Sama uuring tegi kindlaks, et iseenda positiivsete omaduste esile toomist peetakse naiskandidaatide puhul ebaatraktiivseks, selle asemel eelistatakse tagasihoidlikkust, mis poliitikas edu ei too.

Seksism meedias ei piirdu vaid kriitika ja rünnakutega, vaid võib esineda ka varjataval kujul. Heasoovlik soopõhine erinev kohtlemine (*benevolent sexism*) on see, kui naispoliitikuid nende nn naiselike omaduste eest tunnustatakse või kiidetakse, mis asetab rõhu taas nende soole, mitte professionaalsele tegevusele. Näiteks nimetas Barack Obama Kamala Harrist kõige atraktiivsemaks justiitsministriks USA ajaloo, senaator Harry Reid tituleeris Kirsten Gillibrandi kõige kuumemaks senaatoriks (Conte, 2010). Välimuse rõhutamine avalikus diskursuses süvendab stereotüüpi, mille järgi naise suurim väärtus on tema hea välimus (Simons, 2017).

Sooliste diskursuste abil saab allutada ja demonstreerida võimu. Üheks allutamismvormiks on familiaarne pöördumine avalikes esinemistes, debattides ja intervjuudes. Coren ja Uscinski (2011) uurisid USA 2008. aasta presidendivalimiste kajastamist ning leidsid, et Hillary Clintonile viidati märksa enam eesnime või abielustaatus järgi kui tema meessoost oponentidele. Meeskandidaatidest räägiti kas ametinimetust või perekonnanime mainides, mis loob professionaalsema kuvandi ning tõstab autoriteeti. Abielustaatus või eesnime järgi kõnetamine või pöördumine toob taas esile soolise rolli perekohustuste ning familiaarsuse näol. Sellised retoorilised võtted annavad aimu võimusuhetest ning tõstavad esile meeskandidaadi autoriteetsust.

Ühendkuningriigi peaministrite järgi naissoost poliitikute grupeerimine on samuti hea näide võimusuhte demonstreerimisest. Meessoost peaministrite valitsuse naissoost poliitikuid kirjeldati meedias järgnevalt: Cameroni armsakesed (*Cameron's cuties*), Gordoni plikad (*Gordon's gals*), Nicki nymfid (*Nick's nymphets*) ja Blairi beibed (*Blair's babes*) (Ross, 2017). See on alandav ning naispoliitikute rolli valitsuses ning panust poliitikasse pisendav võte, mis rõhutab professionaalsuse asemel nende sugu (Ross, 2017).

Sooliste diskursuste lahutamatu osa on ka pildimaterjal. Traditsiooniliselt naiselike soostereotüüpidega vastuollu minevaid omadusi liialdatakse ning naeruvääristatakse, et saada avalikkusele signaal, et tegemist on millegi ebatavalise või ebaloomulikuga. Näiteks kujutati Nicola Sturgeoni (Šotimaa esimene minister) käsitsemas meespoliitikuid hüpiknukkudena või istumas bikiinides lammutuspommil. Hillary Clintoni värvikamad näited on temakujulised päkklitangid, mille taga peituv kastreerimis-metafoor („*no more nuts in the White House*“) kujutab tema võimalikku edu poliitikas ohuna meespoliitikutele ning nende seksuaalsusele.

Pildimaterjali puhul on uudisväärtuse puhul kesksel kohal kaameranurga valik ning muud võtted, mille abil saab lisada uudistele seksuaalse alatoonid või sooliselt rõhutatud vaatenurga (Ross, 2017). Hea näide sellest on 2016. aastal siseminister Theresa May dekoltee pildistamine ülevalt alla ning eelarvest kõnelevate uudiste pealkirjastamine seksuaalse sõnamängu teel: *Busty Budget* (eesti k kummis eelarve) ja *Boom or bust?* (eesti keelde vahendamatu sõnamäng) (Ross, 2017). Selliseid näiteid leiab ka Eesti kollasest meediast, mis on juhtinud poliitiliste sündmuste kajastamisel tähelepanu ebaolulistele teemadele või valinud spetsiaalselt pilte, mis rõhutavad kas naissoost poliitikuid maskuliinsest küljest või seksualiseeritult.

Soolised stereotüübid ja raamid laienevad mõnel juhul ka poliitilistele parteidele, mis tähendab, et parteide platvormide põhjal hinnatakse, kas partei tegeleb nn naiste valdkondadega (sotsiaalsüsteem, haridus, tervis) või nn meeste valdkondadega (välispoliitika, turvalisus, majandus). See annab võimaluse meedias kujutada mõnda parteid domineeriva ja tugevamana kui teist. Näiteks USA

demokraatliku ja vabariikliku partei puhul on säärane rollijaotus meediapildis pikalt käibel. Hayes (2005) uuris seitset USA valimiskampaaniat alates 1980. aastast ning leidis, et vabariiklikke presidendikandidaate peetakse läbivalt maskuliinsemateks ning seda osalt seetõttu, et vabariiklased seostavad end enam traditsiooniliselt maskuliinsete aladega, nagu välispoliitika, turvalisus, majandus. Teatud valdkondade seostamine teatud parteidega mõjutab valijate nägemust parteidest ning mõjutab ka seda, milliseid valdkondi peavad valijad oluliseks ja milliseid mitte.

Ross (2002) leidis, et enamik naispoliitikuid on meedias kasutatavatest soostereotüüpidest ja raamidest teadlikud ning üritavad sellega oma tegemistes arvestada. Meedia mõjutab poliitikute käitumist, sest kandidaadid peavad sageli meedia loogikaga kohanema, et meediapilti pääseda. Näiteks kajastatakse meedias suurema tõenäosusega lugusid, kui need sisaldavad elemente nagu konflikt, negatiivsus, isiklikkus, eksklusiivsus.

Soodiskursused meedias ei piirdu vaid poliitika kajastamisega, vaid on osa tervikust. Meedia määratleb ära naiste peamised huvialad – suhted, pere, mood, ilutööstus – ning need kanduvad üle ka poliitikasse (Kim ja Ward, 2004; Lawless ja Fox, 2013). Naiste kajastamine meelelahutuses ja reklaamides (põhimõttel „seks müüb“) on samuti soodiskursuste juures relevantne, sest see kujundab ja säilitab soostereotüüpe.

Soolõhe meediatööstuses

Pekingi deklaratsioon ja tegevuskava nimetas 1995. aastal meediat üheks soolise ebavõrdsuse peamiseks murekohaks (Ross, 2017). Globaalne meediamonitoring (Global Media Monitoring Project, edaspidi GMMP) esitas samal aastal Pekingi deklaratsiooni ja tegevuskava raames esimese raporti, mis andis ülevaate sellest, mis roll on naistel meediakajastuses ühe päeva vältel. GMMP uuringuid korraldatakse iga viie aasta tagant ning 1995. aastast alates on uuringus osalevate riikide arv tõusnud 71 riigilt 114 riigile (2015. a seisuga). Samal ajaperioodil tõusis naiste osakaal uudistes 17 protsendi juurest 24 protsendi peale (GMMP, 2015: 27).

GMMP 2015. aasta raportist selgus, et soolise võrdsuse areng meedia valdkonnas on aeglustunud. 2015. aastal moodustasid naised meediakajastuses napilt neljandiku ehk 24%. Poliitika kajastuses on vaid 16 protsenti lugusid naistest.

Globaalse statistika järgi on enamik ajakirjanike infoallikaid meessoost ning naisi on vähe nii allikate hulgas kui ka üleüldises meediapildis (GMMP, 2015). Naisi kajastati meedias ekspertidena vaid 17 protsendis lugudest. Isikliku kogemuse valdkonnas (üldiselt kas pereema, lapsevanema või abikaasa rollides) moodustasid naised 38 protsenti allikatest ning see arv on kasvamas. Raporti järgi on naised allikatena üle-esindatud eraelu, laste, hariduse, sotsiaalpoliitika valdkondades ja esindatus on madal poliitika kajastustes. Samuti selgus, et ajakirjaniku sugu mõjutab tugevalt seda, kas uudiste allikatena eelistati naisi või mehi – naisajakirjanikud kasutavad naisi suurema tõenäosusega nii ekspertiisi kui arvamuse allikatena.

Naissoost reporterid käsitlevad kõige sagedamini tervise ja teadusega seonduvaid uudiseid ning kõige harvemini poliitika ja valitsemisega seotud uudiseid (GMMP EU, 2015: 11). Eestis oli naissoost reportereid 2015. aasta andmetel 44% ja vaid 22% protsenti uudiste sisust puudutas naisi. Täpsemalt oli naiste osakaal trükimeedias 25%, raadios 24% ja telepildis 18%. Vaid 11% meedias kajastatavatest poliitikutest on naised (GMMP, 2015).

Naised raporteerivad Eestis 50% poliitikaudistest ning 36% majandusuudistest. Poliitiliste ja majandusalaste uudiste sisus domineerivad mehed (naisi on poliitilistes uudistes 5% ja majandusuudistes 7%) (GMMP, 2015: Country Reports). Vaid 9% kõigist uudistest puudutab võrdõiguslikkuse teemat (kõige enam tuleb uudistes teema kõneks Aafrika riikides) ning 4% on

soostereotüüpide suhtes kriitilised. Naised tõstatavad meedias võrdõiguslikkuse teemat 2–3 korda suurema tõenäosusega kui mehed (GMMP, 2015: Highlights).

Sooline lõhe ajakirjanduses On Ida-Euroopa riikides väiksem ning suurem Lõuna-Euroopas. Ida-Euroopa edumeelsust põhjendatakse ajaloolise kontekstiga –Nõukogude režiimi ajal valitses ajakirjanduses tsensuur ning ajakirjaniku amet ja roll ühiskonnas ei olnud võrreldav teiste riikidega. Ajakirjanduse roll oli toetada kehtivat võimustusüsteemi ning selleks palgati nii naisi kui mehi võrdlemisi võrdselt (Ross, 2017).

Rahvusvahelised andmed näitavad, et kuigi naisi läheb meestest enam meediaga seonduvaid erialasid õppima, on tööjaotus selline, et nad jäävad karjääriredelil kesktasemele pidama ning juhtpositsioonidel on mehed (Delano, 2003; Elmore, 2009). Byerly (2004) leidis 59 riigi andmete põhjal, et meediasektoris on naisi tööl kõige enam info kogumise valdkonnas ning kõige vähem tipp-positsioonidel, kus 75 protsenti on mehed.

Naiste vähene esindatus meediamaaistikul on üle kandunud ka digitaalmeedia maailma, kus naised moodustavad vaid 23 protsenti uudiste sisust. Digitaalmeedia mõju kasv süvendab soolist lõhet, sest tööle saavad suurema tõenäosusega tehnikaalase väljaõppega kandidaadid, kes on STEM erialadel eksisteeriva soolõhe tõttu pigem meessoost (Ross, 2017).

Kasutatud kirjandus

- Allik, M. (2015a). Who stands in the way of women? Open vs. closed lists and candidate gender in Estonia. *European Politics*, 31(4), 429-451.
- Allik, M. (2015b). Naiskandidaadid ja valimisnimekirjad, Riigikogu valimised 2015. Võrdõigusvoliniku kantselei, Tallinn. https://www.sm.ee/sites/default/files/content-editors/eesmargid_ja_tegevused/Norra_toetused/Soolise_vordoiguslikkuse_ning_too-ja_pereelu_tasakaalu_programm/riigikogu_valimisnimekirjad_2015.pdf.
- Annuk, E. (2014). Soouuringud: kuhu edasi? *Ariadne Lõng* 1/2, 2014, 3-7.
- Atkenson, L. R. (2004). Not All Cues Are Created Equal: The Conditional Impact of Female Candidates on Political Engagement. *The Journal of Politics*, 65 (4), 1040-1061.
- Banwart, M. (2010) Gender and candidate communication: effects of stereotypes in the 2008 election. *American Behavioral Scientist* 54(3): 265–283.
- Bauer, N. 2018. Untangling the Relationship Between Partisanship, Gender Stereotypes, and Support for Female Candidates. *Journal of Women, Politics & Policy*, 39:1, 1–25,
- Bergqvist, C., Blandy, T. O., Sainsbury, D. (2007). Swedish State Feminism: Continuity and Change. In J. Kantola, and J. Outshoorn (eds). *Changing State Feminism*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Biin, H., Albi, A. (2012). Suffrage and the Nation: Women's Vote in Estonia. In R. Rubio Marin and B. Rodriguez Ruiz (eds.) *Female Suffrage in Europe*. BRILL Academic Publishers, Leiden, Boston, Tokyo.
- Biin, H. (2004). Women's Presence in Estonian Parliament. The Influence of Political Parties. Master's thesis. Central European University.
- Black, J. H., Erickson, L. (2000). Similarity, Compensation, or Difference? A Comparison of Female and Male Office-Seekers. *Women & Politics*, 21 (4), 1-38.
- Bordo, S. (2017). *The Destruction of Hillary Clinton*. Melville House.
- Byerly, C.M. (2004) Women and media concentration. In R.R. Rush, E.C. Oukrup, and P.J. Creedon (eds.) *Seeking Equity for Women in Journalism and Mass Communication: A 30-Year Update*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates
- Campbell, D E. ja Wolbrecht, C. (2006). See Jane Run: Women Politicians as Role Models for Adolescents. *The Journal of Politics*, 68: 2, 233–247.
- Caul, M. (1997). Women's Representation on Parliament: The Role of Political Parties. Retrieved April 12, 2004, http://www.undp.org/governance/docspublications/policy_dialogue/25_Women's_representation.doc
- Chapman, J. (1993). *Politics, Feminism and the Reformation of Gender*. London: Routledge.
- Childs, S., Kittilsson, M. C. (2016). Feminizing political parties: Women's party memberorganizations within European parliamentary parties. *Party Politics*, 22(5), 598–608.

- Cohen, J., Tsfati, Y., and Sheaffer, T. (2008) The influence of presumed media influence in politics: do politicians' perceptions of media power matter? *Public Opinion Quarterly* 72(2): 331–344.
- Conte, K. (2010, October 4). Top 50 most sexist quotes on the campaign trail, http://thestir.cafemom.com/in_the_news/110242/Top_50_Most_Sexist_Quotes
- Cowley, P., Childs, S. (2003). Too Spineless to Rebel? New Labour's Women MPs, *British Journal of Political Science*, 33(3): 345–365.
- Dahlerup, D. (2018). *Has Democracy failed Women?* Cambridge: Polity Press.
- Delano, A. (2003) Women journalists: what's the difference? *Journalism Studies* 4(2): 273–286
- Devitt, J. (2002) Framing gender on the campaign trail: female gubernatorial candidates and the press. *Journalism and Mass Communication Quarterly* 79: 445–463.
- Dolan, K. (1997). Gender Differences in Support for Women Candidates: Is There a Glass Ceiling in American Politics? *Journal of Women Politics & Policy* 17(2):27-41.
- Ducat, S. (2004). *The Wimp Factor: Gender Gaps, Holy Wars, and the Politics of Anxious Masculinity*. Boston: Beacon Press.
- Eagly, K. (2002). Role Congruity Theory of Prejudice Toward Female Leaders. In *Psychological Review*, 109: 3, 573-598.
- Eduards, M. L. (1991). Toward a Third Way: Women's Politics and Welfare Policies in Sweden. *Social Research*, Vol. 58, No. 3 (Fall 1991).
- EIGE (2019). Gender Equality Index 2019, <https://eige.europa.eu/gender-equality-index/2019> (01.11.2019).
- EIGE (2017a). Gender Equality in Power and Decision-Making. Policy brief.
- EIGE (2017b). Gender Equality Index 2017, <https://eige.europa.eu/gender-equality-index> (13.08.2019).
- EIGE (2015a). Gender Equality in Power and Decision-Making. Review of the Implementation of the Beijing Platform for Action in the EU Member States.
- EIGE (2015b). Study on good practices Women in power and decision-making. Advancing women in political decision-making – way forward.
- Elder, L. (2004). Why Women Don't Run: Explaining Women's Underrepresentation in America's Political Institutions. *Women & Politics*, 26: 2, 27–56.
- Elmore, C. (2009) Turning points and turnover among female journalists: communicating resistance and repression. *Women's Studies in Communication* 32(2): 232–254.
- Elomäki, A., Kantola, J. (2018). Theorizing feminist struggles in the triangle of neoliberalism, conservatism, and nationalism. *Social Politics*, 25(3), 337–360.
- Erzeel, S., Vandeleene, A. (2014). The professionalization of political parties in Belgium: The case of gender equality. Paper presented at the third edition of the Conference Belgium: The State of the Federation, Brussels.
- Euroopa Komisjon (2019). Sweden - Parental benefits and benefits related to childbirth. Available at: <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=1130&intPagId=4808&langId=en> (05.08.2019).

- Euroopa Komisjon (2009). European commission for democracy through law (Venice commission): Report on the impacts of electoral systems on women's representation in politics, CDL-AD(2009)029, Strasbourg 2009, 37-39.
- Fiske, T. (1978). Salience, Attention, and Attribution: Top of the Head Phenomena. In *Advances in Experimental Social Psychology*. Vol. 11, 249-288.
- Ford, L. (2017). *Women and Politics: The Pursuit of Equality*. Westview Press.
- Fox, R., Lawless, J. (2013). *Girls Just Wanna Not Run: The Gender Gap in Young Americans' Political Ambition*. Washington DC Women & Politics Institute.
- Global Media Monitoring Project. (2015). Regional Report: Europe.
- Gomard, K & Krogstad, A, (2001), *Instead of the ideal debate: Doing politics and doing gender in Nordic political campaign discourse*, Aarhus University Press, Åarhus.
- Goren, Lilly J. and Joseph E. Uscinski. 2011. What's in a Name? Coverage of Senator Hillary Clinton during the 2008 Democratic Primary. *Political Research Quarterly*, 64: 4, 884–896
- Gustafsson, G., Kolam, K. (2008). Political Women's Leadership in Sweden: Developments and Challenges. *Journal of Women in Culture and Society*, 34(1), pp. 27–32.
- Haavio-Mannila, E., Dahlerup, D., Eduards, M., Gudmundsdóttir, E., Halsaa, B., Hernes, H. M., Skard, T. (eds.) (1985). *Unfinished Democracy. Women in Nordic Politics*. Oxford: Pergamon Press.
- Hallik T. (2001). *Eesti Naine Poliitikas enne Iseseisvusaega: Hääleõigus ja Poliitika*. Johanson K. jt. (toim.) *Eesti Naine Sillakohtust Võrdõiguslikkuseni*. Filia Patriae, Tartu.
- Hayes, Danny. 2011. *When Gender and Party Collide: Stereotyping in Candidate Trait Attribution*. Cambridge University Press.
- Heldman, C., Carroll, S.J., and Olson, S. (2005) "She brought only a skirt": print media coverage of Elizabeth Dole's bid for the Republican presidential nomination. *Political Communication* 22(2): 315–335.
- Henig, R., Henig, S. (2001). *Women and Political Power. Europe since 1945*. London: Routledge.
- Holli, A., Kantola, J. (2005). *A Politics for Presence: State Feminism, Women's Movements and Political Representation in Finland*. In J. Lovenduski (ed.) *State Feminism and Political Representation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Holli, A., Kantola, J. (2007). *State Feminism Finnish Style: Strong Policies Clash with Implementation Problems*. In J. Kantola, and J. Outshoorn (eds). *Changing State Feminism*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Htun, M., Lacalle, M., Micozzi, J. P. (2013). Does Women's Presence Change Legislative Behavior? Evidence from Argentina, 1983–2007. *Journal of Politics in Latin America*, 5, 1, 95-125.
- Huddy, L., Capelos, T. (2002). *The Impact of Gender Stereotypes on Voters' Assessment of Women Candidates*. In V. Ottai (ed.), *Social Psychological Applications to Social Issues: Developments in Political Psychology* (New York: Kluwer Academic/Plenum).
- Humer, Ž. (2007). *Europeanization and the Equal Opportunities Policy in Slovenia*. In: Fábíán, K. (ed) *Globalization: Perspectives from Central and Eastern Europe*. Bingley: Emerald Group Publishing Limited.

- Humer, Ž., Panić, S. (2015). The Policy on Gender Equality in Slovenia: Study for the FEMM Committee. Directorate-General for Internal Policies, European Parliament, [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2015/510010/IPOL_STU\(2015\)510010_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2015/510010/IPOL_STU(2015)510010_EN.pdf) (31.10.2019).
- Inglehart, R., Norris, P. (2003). *Rising Tide. Gender Equality and Cultural Change around the World*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Inglehart, R., Norris, P. (2000). The Developmental Theory of the Gender Gap: Women's and Men's Voting: Behavior in Global Perspective. *International Political Science Review / Revue internationale de science. Women, Citizenship, and Representation. Femmes, citoyenneté et représentation#*. (Oct., 2000), *Politique*, Vol. 21, No. 4, pp. 441-463.
- International Institute for Democracy and Electoral Assistance (IDEA). Gender Quotas Database: Slovenia, <https://www.idea.int/data-tools/data/gender-quotas/country-view/264/35> (23.09.2019).
- Jalvi, J. (2000). Women in Politics in the Baltic Countries and Finland: A Comparative Study. In Svege, H. and Kinnunen, R. (eds). *Transformation of Economic and Political Systems in the Baltic Sea Region*. Tartu: Tartu University Press.
- Jalusic, V., Antic, M. G. (2001). *Women-Politics-Equal Opportunities. Prospects for Gender Equality Politics in Central and Eastern Europe*. Ljubljana: Peace Institute.
- Jaquette, J. S., Wolchik, S. (1998). *Women and Democracy. Latin America and Central and Eastern Europe*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
- Jenkins, C. (2006) Women in Australian politics: mothers only need apply. *Pacific Journalism Review* 12(1): 54–63
- Johnsson-Latham, G. (2007). *A Study on Gender Equality as a Prerequisite for Sustainable Development. Report to the Environment Advisory Council, Sweden*.
- Kallakas, P. (2015). Naiste enamus parteides ei peegeldu veel nende mõjuvõimust. <http://valimisvaatlus.ee/eesti/naiste-enamus-parteides-ei-pegeldu-veel-nende-mojuvoimus/>.
- Karam, A. (2000). Beijing + 5: Women's Political Participation: Review of Strategies and Trends. In United Nations Development Program, *Women's Political Participation and Good Governance: 21st Century Challenges*. (pp. 15-26). Retrieved May 22, 2004, http://magnet.undp.org/new/pdf/gender/wpp/women_book.pdf
- Kantola, J. (2019). Women's Organizations of Political Parties: Formal Possibilities, Informal Challenges and Discursive Controversies, *NORA - Nordic Journal of Feminist and Gender Research*, DOI: 10.1080/08038740.2018.1529703.
- Kim, J., Ward, L. (2004). Pleasure Reading: Associations Between Young Women's Sexual Attitudes and their Reading of Contemporary Women's Magazines. In *Psychology of Women Quarterly*. Vol 28, no 1.
- Kiousis, S. (2005) Compelling arguments and attitude strength: exploring the impact of second-level agenda setting on public opinion of presidential candidate images. *Harvard International Journal of Press/ Politics* 10(2): 3–27
- Kralj, A., Renner, T. (2015) Slovenia: From "State Feminism" to Back Vocals. In: Hassenstab C. M., Ramet S. P. (eds) *Gender (In)equality and Gender Politics in Southeastern Europe*. London: Palgrave Macmillan.

- Krook, M. L., O'Brien, Z. (2012). All the President's Men? The Appointment of Female Cabinet Ministers Worldwide. *Journal of Politics* 74 (3): 840-855.
- Lawless, J., Fox, R. (2010). *It Still Takes a Candidate: Why Women Don't Run for Office*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lijphart, A. (1994). *Electoral Systems and Party Systems*. Oxford: Oxford University Press.
- Lovenduski, J., Norris, P. (eds.). (1993). *Gender and Party Politics*. California: Thousand Oaks.
- Mair, P. (1996). Party Systems and Structures of Competition. In L. LeDuc, R.G. Niemi, & P. Norris (Eds.), *Comparing Democracies: Elections and Voting in Global Perspective*. (pp. 83-106). London: Sage Publications.
- Malim, T., Birch, A. (1998). Some Perspectives on Social Psychology. In: *Introductory Psychology*. Palgrave. (pp. 571 – 574).
- Matland, R. E., Montgomery, K. A. (2003). Recruiting Women to National Legislatures: A General Framework with Applications to Post-Communist Democracies. In R. E. Matland & K.A. Montgomery (Eds.), *Women's Access to Political Power In Post-Communist Europe*. (pp. 19-41). Oxford: Oxford University Press.
- Matland, R. E., Brown, D. D. (1992). District Magnitude's Effect On Female Representation in U.S. State Legislatures. *Legislative Studies Quarterly*, 17(4), 469-492.
- Matland, R. E., Studlar, D. T. (1996). The Contagion of Women Candidates in Single-Member District and Proportional Representation Electoral Systems: Canada and Norway. *Journal of Politics*, 58 (3), 707-733.
- Matland, R. E. (1993). Institutional Variables Affecting Female Representation in National Legislatures: The Case of Norway. *The Journal of Politics*, 55 (3), 737-755.
- Matland, R. E. (1998). Enhancing Women's Political Participation: Legislative Recruitment and Electoral Systems. In A. Karam (Ed.), *Women in Parliament: Beyond Numbers*. (pp. 65-90). Stockholm: International IDEA.
- Matland, R. E. (2003). Women's Representation in Post-Communist Europe. In R.E. Matland & K.A. Montgomery (Eds.), *Women's Access to Political Power In Post-Communist Europe*. (pp. 321-342). Oxford: Oxford University Press.
- McKie, L., Jyrkinen, M. (2017). My Management: women managers in gendered and sexualised workplaces. *Gender in management: an international journal*, 32(2), pp. 98–110.
- Mäelo, H. (1957/1999). *Naine Läbi Aegade. Naise osa Eesti Ühiskondlikus ja Rahvuslikus Arengus*, 2. täiendatud trükk. Varrak, Tallinn.
- Möller-Slawinski, H. (2016). Gender Equality in Slovenia. Ministry of Labour, Social Affairs and Equal Opportunities, http://www.mddsz.gov.si/fileadmin/mddsz.gov.si/pageuploads/dokumenti_pdf/enake_moznosti/NFMPublikacijaRaziskavaAN.pdf (12.08.2019).
- Nemec, P. (2015). Family Care as the Most Significant System Barrier to Women's Political Activities in Slovakia on the Example of Municipal Female-Mayors, *Ad Alta: Journal of Interdisciplinary Research*, Vol. 5, no. 2, pp. 49–53.
- Norris, P., Dahlerup, D. (2015). *On the Fast Track: The Spread of Gender Quota Policies for Elected Office*. Faculty Research Working Paper Series, Harvard Kennedy School.

- Norris, P., Inglehart, R. (2001). Cultural Obstacles to Equal Representation. *Journal of Democracy*, 12 (3), 126-141.
- Norris, P. (1993). Conclusions: Comparing Legislative Recruitment. In J. Lovenduski & P. Norris (Eds.), *Gender and Party Politics*. (pp. 309-330). London: Sage Publications.
- Norris, P. (1996). Legislative Recruitment. In L. LeDuc, R. G. Niemi, & P. Norris (Eds.), *Comparing Democracies: Elections and Voting in Global Perspective*. (pp. 184-215). London: Sage Publications.
- OECD (2007). Aid in Support of Gender Equality and Women's Empowerment. Statistics based on DAC Members' reporting on the Gender Equality Policy Marker, 2004-2005.
- Okimoto, T. ja Brescoll, V. (2010). The Price of Power: Power Seeking and Backlash Against Female Politicians. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 36: 7, 923–936.
- Osila, L., Anniste, K., Pulk, M. (2019). Naiste ja meeste roll kohalikes omavalitsustes ja volikogudes. Tallinn: Poliitikauuringute Keskus Praxis
- Paxton, P., Hughes, M. M. (2016). *Women, Politics, and Power: A Global Perspective*. CQ Press; 1st edition (January 12, 2016).
- Paxton, P., Hughes, M. M., Painter, M. A. (2010). Growth in women's political representation: A longitudinal exploration in democracy, electoral system and gender quotas. *European Journal of Political Research* 49(1), 25-52.
- Prpic, M., Sabbati, G., Chahri, S. (2019). Women in Parliaments. EPRS (European Parliamentary Research Service), February 2019.
- Raitviir, T. (2000). Poliitikas osalemine. Maimik, P., Mänd, K. ja U. Papp (toim.). Teel tasakaalustatud ühiskonda: naised ja mehed Eestis. Sotsiaalministeerium, Tallinn.
- Raitviir, T. (2002). Eesti naised poliitilise võimu juures [Estonian Women and Political Power]. *Ariadne Lõng*, 1 (2), 124-148.
- Reingold, B., Harrel, J. (2010). The Impact of Descriptive Representation on Women's Political Engagement: Does Party Matter? *Political Research Quarterly*, Vol. 63, No. 2 (JUNE 2010), pp. 280-294.
- Reynolds, A., Reilly, B. (1997). *The International IDEA Handbook of Electoral System Design*. Stockholm: International IDEA.
- Ross, K. (2002) *Women, Politics, Media: Uneasy Relations in Comparative Perspective*. Cresskill, NJ: Hampton Press
- Ross, K. (2009) *Gendered Media: Women, Men and Identity Politics*. Lanham, MD: Rowman and Littlefield.
- Ross, K. (2017). *Gender, Politics, News: A Game of Three Sides*. John Wiley & Sons, Inc.
- Rule, W. (1987). Electoral Systems, Contextual Factors and Women's Opportunity for Election to Parliament in Twenty-Three Democracies. *The Western Political Quarterly*, 40 (3), 477-498.
- Sainsbury, D. (2004). Women's Political Representation in Sweden: Discursive Politics and Institutional Presence. *Scandinavian Political Studies*, Vol. 27 – No. 1, 2004.

- Sainsbury, D. (2005). Party feminism, state feminism and women's representation in Sweden. In Lovenduski, J. (ed). *State Feminism and Political Representation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Shair-Rosenfield, S., Wood, R. M. (2017). Governing Well after War: How Improving Female Representation Prolongs Post-conflict Peace. *Journal of Politics*. 79(3):995-1009.
- Schein, V. (1973). The Relationship Between Sex Role Stereotypes and Requisite Management Characteristics. *Journal of Applied Psychology*. 57: 2, 95 – 100.
- Schneider, A., Tinsley, C., Cheldelin, S. ja Amanatullah, E. (2010). Likeability v. Competence: The Impossible Choices Faced by Female Politicians, Attenuated by Lawyers. *Duke Journal of Gender Law & Policy*, 17: 2, 363–384.
- Shoaf, N. ja Parsons, T. N. 18 Million Cracks, but No Cigar: News Media and the Campaigns of Clinton, Palin, and Bachmann. *Social Sciences* 5:3, 1 – 15
- Shreeves, S., Prpic, M., Claros, E. (2019). Women in Politics in the EU. EPRS (European Parliamentary Research Service), March 2019.
- Shvedova, N. (1998). Obstacles to Women's Participation in Parliament. In A. Karam (Ed.), *Women in Parliament: Beyond Numbers*. (pp. 19-41). Stockholm: International IDEA.
- Simons, M. (2017, January 27). The politics of calling women ugly. *Chicago Tribune*; <http://www.chicagotribune.com/news/opinion/commentary/ct-women-politics-appearance-feminists-ugly-20170126-story.html>
- Soome Sotsiaal- ja tervishoiu ministeerium (2006). *Gender Equality Policies in Finland*. Helsinki, Finland 2006.
- Spark, G., Cox, J., Corbett, J. (2019). Gender, political representation and symbolic capital: how some women politicians succeed. *Third World Quarterly*
- Strömbäck, J. and Nord, L.W. (2006) Do politicians lead the tango: a study of the relationship between Swedish journalists and their political sources in the context of election campaigns. *European Journal of Communication* 21(2): 147–164.
- Taylor-Robinson, M. M., Heath, R. M. (2003). Do Women Legislators Have Different Policy Priorities than Their Male Colleagues? *Women & Politics*, 24:4, 77-101.
- Thomas, S. 2013. Review of How Women Represent Women: Political Parties, Gender, and Representation in the State Legislatures, *Politics & Gender*, 9(2) 2013.241-243.
- Todorova, E. (2018). Women and Political Participation - a Precondition for Gender Equality and Democracy, *Vizione*, (29), pp. 259–267.
- Toomla, J. (1999). Valitud ja valitsenud : Eesti parlamentaarsete ja muude esinduskogude ning valitsuste isikkoosseis aastail 1917-1999.
- Truuväli, E. (1986). Valimisõigus ja Valimised Eestis 1917–1980. II Osa. Tallinn.
- Underdahl, W. W. (2014). Gender and Perceptions of Leadership Effectiveness: A Meta-Analysis of Contextual Moderators. In *Journal of Applied Psychology* Vol. 99, No. 6, 1129-1145.
- Usher, N. (2014) It's not just Jill Abramson: women everywhere are getting pushed out of journalism. *Washington Post*, May 29

- Vabariigi Valitsus (2019). Varasemad valitsused. Valitsus.ee <https://www.valitsus.ee/et/valitsus/varasemad-valitsused>.
- Washburn, C., Washburn, M. (2011). Media Coverage of Women in Politics: The Curious Case of Sarah Palin. In *Media, Culture & Society*, Vol 33, no 7.
- Waylen, G. (1994). Women and Democratization: Conceptualizing Gender Relations in Transition Politics. *World Politics*, 46 (3), 327-354.
- Wide, J. (2011). Women in Municipal Politics in Sweden: What Explains the Spatial Variation? *Ettekanne poliitikainstituuti aastakoosolekul Umeå's 27. – 28. Oktoobril 2011.*
- Wolbrecht, C., Campbell, D. E. (2017). Role models revisited: youth, novelty, and the impact of female candidates, *Politics, Groups, and Identities*, 5:3, 418- 434.
- World Bank (2019). Proportion of seats held by women in national parliaments. Available at: <https://data.worldbank.org/indicator/SG.GEN.PARL.ZS?locations=FR-SI> (12.08.2019).

Lisa 1. Riigikogu komisjonide valdkondlik jaotus

Liik	Komisjon	Valdkond
Alatine	Euroopa Liit	Euroopa Liit
Alatine	Euroopa Liit	Euroopa Liit
Alatine	Julgeolek	Julgeolek
Alatine	Riigikaitse	Julgeolek
Ajutine	KAPO	Julgeolek
Ajutine	KGB likvideerimine	Julgeolek
Ajutine	KGB tegevuse uurimine	Julgeolek
Ajutine	Relvavedu Estonia'l	Julgeolek
Ajutine	SIA	Julgeolek
Ajutine	Välismaalaste elamisload	Julgeolek
Alatine	Keskfond	Keskfond
Ajutine	Korruptsioon	Korruptsioon
Ajutine	Tallinna Sadam	Korruptsioon
Ajutine	Viljareservi kadumine	Korruptsioon
Alatine	Kultuur	Kultuur
Ajutine	Eesti keele õpe	Kultuur
Alatine	Maaelu	Maaelu
Ajutine	Maaelu	Maaelu
Alatine	Majandus	Majandus
Ajutine	Eesti Raudtee erastamine	Majandus
Ajutine	Narva Elektriijaamade erastamine	Majandus
Ajutine	Omandireform	Majandus
Ajutine	Riigivara erastamine	Majandus
Ajutine	Rublamüük	Majandus
Alatine	Põhiseadus	Põhiseadus
Ajutine	Riigireform	Põhiseadus
Ajutine	RK kodukord	Põhiseadus
Alatine	Rahandus	Rahandus
Ajutine	Maapanga pankrot	Rahandus
Ajutine	Rahandus	Rahandus
Ajutine	Riigieelarve kontroll	Rahandus
Ajutine	VEB fondi nõuded	Rahandus
Alatine	Sotsiaal	Sotsiaal
Ajutine	HIV	Sotsiaal
Ajutine	Rahvastikukriis	Sotsiaal
Alatine	Välispoliitika	Välispoliitika
Alatine	Õigus	Õigus